

AZ ETNIKAI ALAPÚ TERÜLETI AUTONÓMIÁK MÚLTJA ÉS JELENE A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Kocsis Károly

Bevezetés

A 19. századi nemzetállamok építőinek ideálja, az „*egy állam – egy nemzet*” elve az elmúlt évszázadban lezajlott etnikai tisztogatások, kényszmigrációk, az erőltetett asszimiláció ellenére, valamint a bátorított illetve eltűrt bevándorlók (pl. vendégmunkások, menekültek) tömeges megjelenése miatt szinte *egyik európai államban sem valósult meg*. Kontinensük jelenlegi 700 milliónyi lakosa közül csupán 81% az egyes országok államalkotó nemzeteinek tagja, 10% az őshonos (autochton) nemzeti- és etnikai kisebbségeket alkotja, míg a maradék 9% ún. „jövevény” (allochton, az elmúlt évszázadban bevándorolt) etnikai közösség tagja. A fentiekben említett nemzetállami homogenitáshoz a népszámlálási adatok szerint az európai országok közül (a kisállamokat leszámítva) legközelebb Albánia, Lengyelország, Portugália áll, ahol a lakosságnak több mint 95%-a az államalkotó nemzet tagjának számít. Etnikai-nyelvi szempontból leginkább tarkának (a sajátos etnikai-politikai helyzetű Belgiumot, Boszniát, Ciprust és Svájcot, illetve az egy milliónál kisebb népességű államokat figyelmen kívül hagyva) Lettország, Macedónia, Moldova és Észtország számít, hiszen esetükben a kisebbségek együttes aránya meghaladja a 30%-ot.

Ez a jelentős, egyes esetekben fokozódó *etnikai-nyelvi tarkaság*, a 2. világháború emlékeinek tompulása, majd a volt szocialista szövetségi államok széthullása következtében az 1960-as évektől kezdve az államokon belüli *etnikai konfliktusok* száma és intenzitása megnőtt. Az esetek többségében megfigyelhető volt, hogy a konfliktusok hátterében a *kisebbségek kollektív* (autonómiát is magában foglaló) *jogainak merev elutasítása* és ennek eredményeként a *kisebbségek elszakadási törekvései* álltak. A hajdani Jugoszlávia és Szovjetunió területén az 1990-es években lezajlott belső háborúkat követően az ilyen jellegű konfliktusok többségét már békés úton, tárgyalásokkal próbálták rendezni, sőt egyes, korábban erősen központosított nyugati nemzetállamok esetében megfigyelhető volt a *decentralizáció*, a *regionális önkormányzatiság felé való elmozdulás* is (Benedikter, T. 2009). A szilárd demokratikus hagyományokkal rendelkező, területi, kulturális heterogenitását (f)elismerő, a Balkán és a volt Szovjetunió egyes területein fellángoló konfliktusokat elkerülni kívánó államok közül, hosszú előzmények után elsősorban Olaszország, Spanyolország, Belgium és az Egyesült Királyság törekedett a *területi hatalommegosztás* különböző formáit elmélyíteni, melyek közül a szövetségi és társult államisági rendszer mellett az autonómia a leggyakoribb. Az *autonómia* lehet nem-etnikai (regionális) és lehet etnikai jellegű. Az előbbire példa lehet Spanyolország és Olaszország néhány, nem kisebbség lakta autonóm régiójának (pl. Andalúzia, Madrid, Szicília) státusa. Az utóbbi, etnikai jellegű autonómia (az etnikai-földrajzi feltételek megléte esetén) lehet területi (pl. Dél-Tirol, Åland-szigetek, Katalónia, Tatár föld) vagy lokális, illetve személyi (kulturális) jellegű (Benedikter, T. 2009).

„A *területi autonómia* egy földrajzilag meghatározott térség, mely az adott ország egyéb területi egységeitől eltér és különleges, törvényhozó illetve szabályozó (közigazgatási) hatalommal felruházott státussal rendelkezik” (Ackrén, M. 2009, p.20). A múltban az autonómia ilyen formáját az elszakadás felé tett első lépésnek, a létező államok felbomlasztása eszközének tekintették (Pan, C. – Pfeil, B.S. 2003). Ma már a pozitív nemzetközi tapasztalatok alapján úgy véljük, hogy a területi autonómia a *kisebbségvédelem*

legfejlettebb eszköze és a kisebbségek belső önrendelkezésének legmodernebb formája, mely az adott állam (annak államalkotó nemzete) és a nemzeti kisebbségek közötti kompromisszumnak tekinthető, mely biztosítja a kisebbségek számára az alapvető emberi jogok közé tartozó autonómiát, az államnak pedig területi integritásának megőrzését, határainak sérthetetlenségét.

Az állam területi egységének megőrzése és a kisebbségi kollektív jogok (önkéntes vagy kényszerű) megadása érdekében Európában eddig főként a skandináv, olasz, spanyol, brit területeken és Oroszországban került sor területi autonómiák megvalósítására (1. ábra). Feltűnő ugyanakkor, hogy az erősen központosított nemzetállamok példaképe, Franciaország és a volt szocialista kelet-közép- és délkelet-európai országok területén – a kisebbségek vélt szecessziós törekvéseitől való rettegés miatt – erre még nem kerülhetett sor. A nemzetközi tapasztalatok alapján etnikai alapú területi autonómia (a politikai feltételektől ezúttal eltekintve, szigorúan csupán etnikai-földrajzi szempontból) csak ott működhet sikeresen, ahol az adott kisebbség etnikai tere (többé-kevésbé) összefüggő illetve ezen a területen abszolút (demográfiai) többséget képvisel (tehát szülőföldjén az államalkotó nemzet tagjai demográfiai kisebbségben élnek). Ilyen szempontból Franciaországban Elzásznak (németek), Alsó-Bretagne-nak (bretonok), Észak-Baszkföldnek, Észak-Katalóniának és Korzikának kellene az önrendelkezés ilyen formájával rendelkeznie. Ugyanez mondható el a volt szocialista országokban élő némely kisebbségekre is (pl. lengyelek Litvánia és Belarusz határvidékén, törökök Bulgáriában, bolgárok Szerbiában és Ukrajnában, szerbek Észak-Koszovóban, bosnyákok a szerbiai Szandzsákbán, illetve magyarok a Kárpát-medencében).

1. ábra Létező és földrajzilag elképzelhető, etnikai alapú területi autonómiák Európában

A Kárpát-medencei területi autonómiák történeti gyökerei

Hazánk, a 28 millió lakosnak otthont adó *Kárpát-medence* államjogi-etnikai helyzete hasonló az európai átlaghoz, hiszen lakóinak 84%-a élvezzi az államalkotói státust. A többi, alapvetően nemzeti-etnikai kisebbségnek számító lakos közül a két világháború után rögzített államhatárok és népmozgalmi okok következtében csupán a magyar kisebbség (pontosabban

nekik is mindössze 2/3-a) rendelkezik olyan településterülettel, mely megfelel a területi autonómia előfeltételeinek. A többi kisebbség alapvetően nyelvszigeteken és szórványokban küzd fennmaradásáért, ahol legfeljebb lokális vagy kulturális autonómia megvalósítására van lehetőség.

Az 1918 előtti időszak

Kevéssé ismert tény, hogy a Kárpát-medencét az európai területi autonómiák bölcsőjének is nevezhetjük, ahol egyes régiók és etnikumok a középkortól a 19. század derekáig széles körű autonómiával rendelkeztek.

A Kárpát-medencén belül leghosszabb (közel 800 éves) **regionális területi önkormányzattal** – I. (Szent) László és Kálmán királyaink 1091–1097 közötti hadjáratai eredményeként a Magyar Királyság részévé vált – **Horvátország** rendelkezett, mely a Tengerfehérváron (Biograd na Moru) Kálmán király és a horvát arisztokrácia között 1102-ben megkötött egyezmény (Pacta conventa) értelmében, perszonálunió formájában a magyar-horvát államközösség idején megőrizte területi különállását, önkormányzatiságát, melyet a horvát-dalmát és szlavón bán, illetve rendi gyűlésük, a szabor (sabor) is jelképezett. A Dráva és a Dinaridák részét képező Nagy- és Kis-Kapela-hg. között elterülő **Szlavónia** (Tótország, Szlavónország) a 11. század elejétől, illetve a Zágrábi-püspökség Szent László által történt megalapításától, 1091 után lett tartósan a Magyar Királyság része, melyet dukátusként (hercegségként) a 12. századtól a trónörökösök, a királyi család egyéb tagjai, vagy a szlavón bánok irányítottak (**2.ábra**). Horvátország és Szlavónia különböző mértékű autonómiája 1526 után, a Habsburg fennhatóság idején jelentős mértékben csökkent, kiterjedése a török hódítás következtében kb. harmadára zsugorodott. Ennek és a hatalmas méretű migrációknak köszönhetően a horvát államiság súlypontja (és Horvátország fogalma) a tenger mellékről az északi, szlavón területekre, Zágráb környékére került, míg Szlavónia fogalma kelet felé, az 1684–1688 között az Oszmán Birodalomtól visszafoglalt, Dráva-Száva közötti területekre tolodott (Szabó P. Z. 1945). 1790 után Szlavóniát már Horvátországgal együtt, annak részeként említik. 1848-ban, a magyar forradalom és szabadságharc idején Magyarországgal a közjogi kapcsolatok megszakadtak, melyek csupán 1868-ban, a horvát-magyar kiegyezéssel álltak helyre, mely ismét a Magyar Szent Korona részeként ismerte el a Horvát-Szlavónország nevű, rendkívül széles területi autonómiával ellátott királyságot. Ezt az államközösséget, a magyar államon belüli területi autonómiát a horvát szabor az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása után, 1918. október 29-én mondta fel és csatlakozott később az újonnan létrejött délszláv államalakulathoz (Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz, Jugoszláviához), melynek keretein belül csak jóval később (1939–1941, 1974–1991) élvezhette ismét azt a belső önállóságot, melyre 1918 előtt a horvát-magyar államközösségben volt módja. A szlavón és horvát területeknek a Magyar Királyságon belüli önállósága formailag ugyan a mai fogalmak szerint inkább regionális területi autonómiának volt felfogható, de arra való tekintettel, hogy népességük többsége délszláv (a 16. század derekáig szinte teljes egésze katolikus délszláv: szlavón/tót, horvát) volt, ezen területek belső önállósága akár etnikai alapú területi autonómiaként is értelmezhető.

2. ábra Területi autonómiák a Magyar Királyságban a 15. század végén

1 = Kun szék; 2 = Jászság (Jazygia); 3 = Szász szék Erdélyben; 4 = 16 szász szepesi város¹ (lengyel zálogban); 5 = 11 szász szepesi város; 6 = Szepesi "Tizlándzsás szék (Sedes X lanceatorum)"; 7 = Székely szék

A magyar államiség első évezrede alatt a regionális területi autonómia különböző fokozatait gyakran testesítette meg a Kárpátok láncai által körülzárt **Erdély** (Erdélyország, Erdőelve) is, elsősorban az állami magterülettől (Esztergom, Buda, Visegrád, Székesfehérvár) való nagy távolsága és sajátos földrajzi helyzete miatt. A magyar királynak a 11. századtól mercurius princepsnek, majd vajdának nevezett képviselője a középkor folyamán olyan mértékben biztosított a tartománynak regionális területi autonómiát, amilyen mértékben változott a központi hatalom ereje. Mohács (1526) után az Erdélyi vajdaság, a kettős királyválasztás eredményeként a Szapolyai János (korábban vajda, immár I. János király) uralta keleti Magyar Királyság törzsterületévé vált. Később, a speyeri szerződés (1570) értelmében (elvileg a Magyar Királyság elidegeníthetetlen részeként) már „csak” fejedelemségként biztosította a következő évszázadban a független magyar államiség eszméjének továbbélését. Az 1541-től oszmán vazallusnak számító magyar államalakulat az Oszmán Birodalmon belül rendkívül széles regionális területi autonómiával, többnyire alig korlátozott szuverenitással rendelkezett. Ez a viszonylagos önállósága szűnt meg a török kiűzését követően. Az I. Lipót császár által 1691-ben kiadott Diploma Leopoldinum következtében Erdély a magyar korona országaként és magyar közjogi státussal ugyan, de önálló államiséggel (fejedelemségként, 1765-től nagyfejedelemségként) vált a Habsburg Birodalom részévé, örökös tartományává. Erdély és Magyarország törvényi újraegyesítésére ezt követően először az 1848. évi VII.tc., majd az osztrák-magyar kiegyezést követő, 1868. évi XLIII.tc. értelmében került sor, mely utóbbi eredményeként – az egységes magyar nemzetállam célkitűzéseinek megfelelően – véglegesen felszámolták Erdélynek még a középkori magyar államon belül is élvezett viszonylagos területi önállóságát.

A középkorban uralkodóink számos, birtokaikon letelepített etnikai közösségnek, társadalmi csoportnak adtak katonai szolgálataik fejében kollektív, a közösség egészére és egy

¹ Az ún. „XIII szepesi város” fogalmába nem tartozó Gnédza, Podolin és Ólublóval együtt.

adott területre érvényes, olykor több évszázadon át élvezett, önkormányzati jogokat. Ezen kiváltságok többsége megfelelt a mai értelemben vett **etnikai alapú területi autonómiáknak**. Ilyen privilégiumokat tartalmazó, Európában is elsőnek számító okirat II. András királyunk 1224-ben kiadott oklevele (*Andreanum*) volt, mely az **erdélyi szászoknak** területi alapú kollektív jogokat biztosított (Érszegi G. 204). A szásznak nevezett, kezdetben a Rajna, Mosel és Luxemburg vidékéről, a 12. század második felétől betelepített német ajkú telepesek Szeben székhelyű autonóm területe Dél-Erdélyben, a Szászváros és Barót közötti területen jött létre. A reguláris, nehézfegyverzetű bizánci hadsereg támadásai által veszélyeztetett dél-erdélyi határ védelme érdekében betelepített „szász” népesség a 12–14. században fokozatosan költözött az onnét lépcsőzetesen, a Keleti-Kárpátok övezetébe áttelepített, könnyűlovas székely határőr népesség helyére. A területi autonómiára jellemző jogokon kívül a szászok nagyobb települései vásártartási és árumegállítási jogot is kaptak, mely a 14. századtól rohamos urbanizációt eredményezett településterületeiken. Az erdélyi szász autonómia 1486-ban vált területileg teljessé, amikor Hunyadi Mátyás az *Andreanumban* foglalt kiváltságait, a szebeni szék joghatóságát az egész erdélyi szász etnikai területre (Királyföld, Beszterce- és Brassó-vidéke) kiterjesztette, létrehozva ezzel a „szász univerzitás” (*Universitas Saxonum*) nevű autonóm területi egységet (Müller, G. E. 1928, Hanzó L. 1941). A reformáció idejétől, környezetüktől (evangélikus) felekezetükben is elkülönülő szászok területi autonómiája ideiglenesen II. József és a Bach-korszak idején (1785–1791 ill. 1852–1860), véglegesen pedig az 1876. évi országos közigazgatási reform (XXXIII.tc.) során szűnt meg.

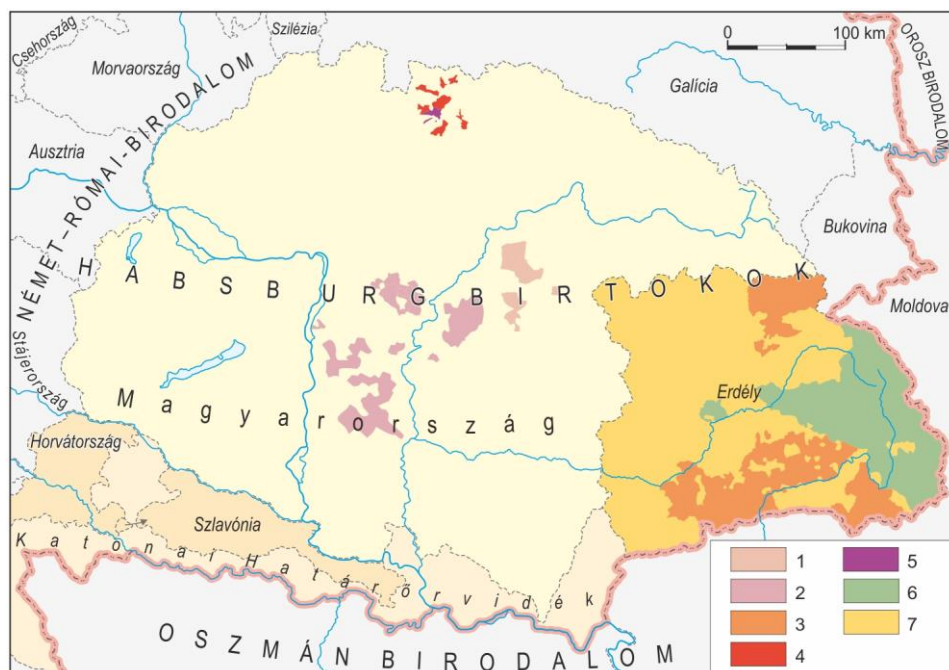
Az erdélyi szászokhoz hasonló, több mint 600 évig fennálló területi autonómiát élvezett a Magas-Tátra lábánál, a Poprád és Hernád folyók völgyébe a 12. századtól telepített **szepesi szászok** többsége is. Kiváltságait V. István 1271-ben erősítette meg és foglalta településterületüket egy zárt, a vármegyétől független, Lőcse székhelyű, autonóm provinciába (*universitas seu provincia Saxonum de Scepus*) (Fekete Nagy A. 1934). Szokásjogukat I. (Nagy) Lajos 1370-ben megerősítette és törvénybe foglalta (Zipser Willkür). A 24 szepesi szász város közül 13-at Zsigmond király 1412-ben elzálogosított Lengyelországnak, ahol autonómiájuk az 1770 (1772)-es visszacsatolásukig is fennmaradt (Žudel, J. 1984). Míg az el nem zálogosított 11 szász város fokozatosan vármegyei igazgatás alá került, az 1770-ben visszatértek – 1778-ban kiegészülve Ólublóval, Podolinnal és Gnézdával – XVI szepesi város néven területi autonómiájukat egészen 1876-ig meg tudták őrizni.

A Szepesség kapcsán meg kell említenünk, hazánk egyik legrégebbi területi autonómiáját a **szepesi Tizlándzsás széket** (*Sedes X lanceatorum*), melynek lakói kezdetben kabar eredetű Gömör-örök, később elmagyarosodott határőrök voltak, akiknek ősi kiváltságait (nemesi mivolt, adómentesség, bíraskodási önállóság, saját ispán stb.) IV. Béla 1243-ban erősítette meg (Fekete Nagy A. 1934). A tatárjárás idején a magyar lándzsásnemesek területe szétzilálódott, a 16. századtól szlovák többségűvé vált, majd több mint hat évszázados autonómiájuk 1802-ben (X.tc.) szűnt meg a Szepes vármegyébe történt beolvadásukkal. Arra való tekintettel, hogy ezen kiváltságos terület népességének etnikai összetétele folyamatosan változott, a lakók többsége fennállásának első századaiban ráadásul az államalkotó etnikumhoz tartozott (magyar volt), így ezt az autonómiát nem igazán tekinthetjük etnikai alapúnak.

A fentiekben említett erdélyi szászok betelepítése és az ottani határőr **székelyek** migrációja, későbbi autonóm területeik, a majdani Székelyföld kialakulása a 12–13. században egymással szoros kölcsönhatásban alakult. A honfoglalás óta hazánkban katonai feladatokat ellátó székelység bihari csoportjait a 11. században telepítették át Erdély déli részére, melyet a beköltöző szászok miatt a 12–13. században fokozatosan kellett elhagynia, hogy a keleti határ védőjeként végleges hazára leljen a Keleti-Kárpátokban. Új lakóhelyükön a 14–15. században (a szászokhoz, kunokhoz, jászokhoz hasonlóan) autonóm bírósági,

közigazgatási, katonai hatáskörű területi egységeket (törvényhatóságokat), ún. székeket hoztak létre (Szádeczky Kardoss L. 1927, Endes M. 1935), melyek közül legrégebbinek a Telegdiszék (későbbi Udvarhelyszék), legújabbnak a Sepsi-, Kézdi-, Orbai- és Aranyosszék számított. A székely katonatársadalom kiváltságos helyzete a 16. századig maradt érintetlen, melynek helyreállítására – súlyos konfliktusok után – a székelyek haderejére rászoruló erdélyi fejedelmek 1601 után számos kísérletet tettek (Egyed Á. 2006). A székely területi autonómiát (csakúgy mint minden más hasonló helyzetű közigazgatási egységet) közel fél évezredes fennállás után a modern, központosított magyar nemzetállamot megvalósítani kívánó, 1876. évi „megyereform” (XXXIII.tc.) szüntette meg és olvasztotta be az újonnan létrehozott Csík, Háromszék, Maros-Torda és Udvarhely vármegyébe.

A 13. század derekán az országba hívott **kunok** etnikai területi autonómiájának alapjait a IV. (Kun) László által kiadott 1279. évi ún. kun törvények (alkotmánylevél) képezték (Bánkiné Molnár E. 2005). A Duna-Tisza közén és a Tiszántúlon (Kiskunságban, Nagyunságban) letelepített kunok eredeti nemzetségi szervezete a 15. század folyamán alakult át területi szervezetté, szász mintára szék-rendszerre (Kristó Gy. 2003). A később betelepült **jászok** hasonló, katonai szolgálatokért kapott kiváltsága az 1323. és 1407. évi (I. Károly Róbert és I. Zsigmond által kiadott) okleveleikhez köthető (Gyárfás I. 1870). Zagyva melléki településterületük 1480 körül alakult önálló, autonóm közigazgatási egységgé, székké (Fodor F. 1942, Pálóczi Horváth A. 1989). Az akkorra már nyelvükben véglegesen elmagyarosodott kunok és jászok helyhatósági önkormányzatát a török uralom alatt tartotta (1541–1686), de autonómiájuk a Habsburg fennhatóság idején, különböző okok miatt többször szünetelt: 1702–1745 (eladás), 1787–1790 és 1850–1860 (közigazgatási átszervezés) (3.ábra). A jász és kun – közjogilag a 17. századtól egyre inkább összefonódó – székek által alkotott autonóm terület, a Jászberény székhelyű Jászkun Kerület 1876-ban szűnt meg és olvadt be az újonnan kialakított Jász-Nagykun-Szolnok, illetve Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyébe. Az országba a 12–13. században szétszórta telepített **besenyők** csupán Fejér és Tolna megyék határvidékén, a Sármelléken lévő ispánságuk területén, ott is csak rövid ideig (1321–1352) rendelkeztek területi autonómiával (Györffy Gy. 1939).

3.ábra Területi autonómiák a Magyar Korona országaiban (1780)

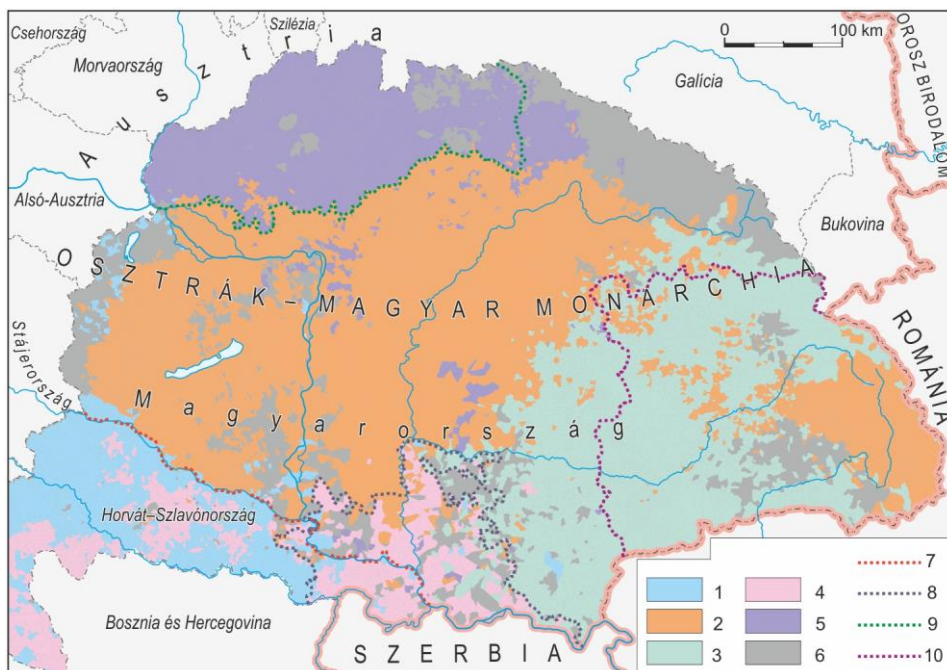
1 = Hajdú kerület; 2 = Jászkun kerület (Jazygia-Cumania); 3 = Szász székek Erdélyben; 4 = 16 szász szepesi város; 5 = Szepesi "Tízlandzsás szék (Sedes X lanceatorum)"; 6 = Székely székek; 7 = Erdélyi Nagyfejedelemség vármegyéi

Az ország lakóinak túlnyomó többségétől (ortodox) felekezetében és (újlatin) nyelvében is elkülönülő **románok** (oláhok, vlachok, rumének) bevándorlása a tatárjárás után, főként a 14. századtól vált jelentőssé a Magyar Királyság területére (különösen a Déli-Kárpátokban, Máramarosban és az Erdélyi-középhegységben) (Fekete Nagy A. – Makkai L. 1941). A 14–15. században a Fogarasföldön, Máramarosban, Hátszeg-vidékén és a Szörénységben kenézek, krajnikok, bojárok, vajdák vezetésével már etnikai alapúnak is mondható, bizonyos fokú területi önkormányzattal is rendelkeztek. Ez a román autonómia azonban vezetőik nemessé válásával, elmagyarosodásával a későbbiekben elsorvadt és nem emelkedett arra a szintre mint a szászoké, vagy székelyeké (Fekete Nagy A. – Makkai L. 1941). Ugyanakkor meg kell említenünk, hogy a Szatmár és Belső-Szolnok megyék közé ékelődő, katonai szolgálatot teljesítő, több mint 90%-ban román népességű Kővár-vidék autonómiája, közigazgatási különállása a 14. századtól egészen 1876-ig megmaradt (Szentgyörgyi M. 1972).

Az elpusztult, magyarok által elhagyott délvidéki területeken a 16–17. században egyre inkább elterjedt, abszolút többségüket az 1830-as évekig megőrző **szerbek**² a 18. század végétől, a modern nemzetek megszületésétől kezdve – ortodox egyházuk nyújtotta önkormányzatukon túl – egyre nyíltabban törekedtek a területi jellegű önrendelkezésre is. Az I. Lipót által 1690-95 között kibocsátott privilégiumokon kívül, bizonyos fokú területi autonómiával (a magyar jogrendtől való teljes függetlenséggel) már az 1700 és 1873 között fennállt, a Magyar Korona országaitól függetlenül, Bécsből irányított *Katonai Határőrvidék* (Militär-Grenze) szerb többségű területein (Pétervárad-, Német- és Illír-bánsági ezred, Sajkás/Csajkás kerület, 1700–1750 között a Tisza-Marosi határőrvidék) is rendelkeztek. A temesvári szerb nemzeti kongresszus 1790. november 4-én fölterjesztést intézett II. Lipóthoz a Dél-Magyarországon kialakítandó szerb területi autonómiáról, melyet a császár néhány hónappal később elutasított. Az 1848-49-es magyar forradalom és szabadságharc idején a szerbek területi autonómiára vonatkozó követeléseinek magyar kormányzati elutasítását követően a karlócai szerb nemzeti kongresszus 1848. május 13–15-én kikiáltotta az Osztrák Császárságon belüli autonóm Szerb Vajdaságot, melyhez Bács-Bodrog vármegye, a Bánság nyugati része, a Szerémség és Baranya délkeleti szeglete tartozott volna. A szabadságharc bukása után, 1849. november 18-án I. Ferenc József Bács, Torontál, Temes, Krassó és Szerém megyék polgári igazgatású részeiből létrehozta a Magyarországtól független „Szerb Vajdaság és Temesi Bánság” nevű tartományt, melyet 1860. december 27-én visszacsatolt az anyaországhoz. A rövid életű, nagy kiterjedésű (leginkább csak nevében szerb) provincia nem elégítette ki a szerbek igényeit, hiszen nemzetük a románok (28%) és németek (24,5%) után a közel 1,5 milliónyi népességnek mindössze 20,4%-át jelentette (Hegediš, A. – Čobanović, K. 1991). A csalódott szerbek 1861. április 2-i karlócai nemzeti kongresszusukon ismételt követelték a *Szerb Vajdaság*, mint kizárólagosan szerb hivatalos nyelvű autonóm tartomány felállítását³, azonban annak kiterjedését már hozzávetőlegesen a szerb többségű területekhez igazították (Szerémség, Nyugat-Bánság és Bácska déli fele a Zombor–Kula–Mohol vonalig) (Đorđević, J. 1861) (**4.ábra**).

² A szerbek legnagyobb tömege I. Lipót felhívására 1690-ben érkezett Magyarországra (főként a déli és a Duna környéki területekre), ahol fegyveres szolgálatuk fejében az uralkodó, mint autonómiával ellátott politikai nemzetet (*natio rasciana*) fogadta be őket (Czoernig, K. 1857, 157-158.).

³ „Azon terület, melyen a szerbek többségben vannak, Magyarországon, illetőleg a Horvát, Tót és Dalmát három megye királyságban, ismertessék el szerb területnek „Szerb Vajdaság” nevezete alatt.” (Kemény G. G. 1952)

4. ábra Magyarország nagyobb nemzeti kisebbségeinek etnikai alapú területi autonómiára vonatkozó követelései (19. sz. második felében)

1 = horvátok, bunyevácok, sokácok; 2 = magyarok; 3 = románok; 4 = szerbek; 5 = szlovákok; 6 = egyéb etnikai csoportok; 7 = az autonóm Horvát-Szlavónország határa; 8 = a szerbek által követelt Vajdaság határa (1861. március 24.); 9 = a szlovákok által követelt Felső-magyarországi Szláv Kerület határa (1861. június 7.); 10 = a románok által 1867 után követelt autonóm Erdély határa

Ugyanezen évben, 1861. június 6–7-én a turócszentmártoni **szlovák** nemzeti kongresszus is etnikai alapú, Magyarország integritásán nyugvó, területi önkormányzatot kért Felső-Magyarország szlovák többségű területei (hornouhorské slovenské okolie) számára⁴ (Kemény G. G. 1952). Az igényelt szlovák autonóm terület a felvidéki szlovák többségű vármegyékre és a szomszédos vármegyék szlovák többségű részeire terjedt volna ki és határai a szlovák nyelvhatárhoz igazodtak volna.

A **románok** körében ez időszakban nem vált ismerté etnikai területükhöz igazított területi autonómia koncepció. Politikai emancipációs küzdelmeik keretén belül alapvetően a 17. század derekától már általuk többségében (1850-ben 59,5%-ban) lakott Erdély autonómiájához ragaszkodtak csupán (Mester M. 1936).

Az országgyűlés nemzetiségi képviselői 1867. február 11-én olyan törvényjavaslatot⁵ alkottak meg, mely hazánkban hat politikai nemzetet (magyar, román, szerb, szlovák, orosz /ruszin/, német) ismert el és – számos egyéb követelés mellett – igényt tartott volna a megyék, választókerületek határainak az etnikai viszonyokhoz való hozzáigazítására („kikerekítésére”) (Kemény G. G. 1952). Ez utóbbi az ország peremterületein egymáshoz illeszkedő, nemzetiségi többségű autonóm területek halmazát hozta volna létre.

⁴ „Szükséges, hogy nemzetünk individualitása azon területen, melyet az mint egy szakadatlan tömeg valósággal elfoglal, egy, a megyék határainak nemzetiség szerinti kikerekítésével alakítandó felső-magyarországi szláv kerületben (*hornouhorské slovenské okolie*) előismerve s személyesítve legyen.” „Ugyanis *egy nemzet nem eszményi lény*, de tetteles valóság: nem elégséges tehát egy nemzetet szellemi átalánosságban elősmerni, de *szükséges elősmerni* azt úgy, amint valósággal van azon területi minőségben, melyben az tetteleg létezik...” (Kemény G. G. 1952).

⁵ „Törvényjavaslat az országos nemzetiségeknek és nyelveknek Magyarországon leendő szabályozására és biztosítására. 1867. február 11.” A 14 román, 12 szerb és egy ruszin képviselő által benyújtott (később Mocsonyi Sándor és Miletics Szvetozár nevéhez is kötött) törvényjavaslat a nemzetiségi törvény 1868. november 24–29. közötti vitája során mint „kisebbségi javaslat” került a parlament elé (Kemény G. G. 1952).

Az osztrák–magyar kiegyezést (1867) követően, az 1868. évi XLIV. tc. (A nemzetiségi egyenjogúság tárgyában), a világ első nemzetiségi törvénye tulajdonképpen „kompromisszum volt az elvi liberalizmus, a nemzeti autonómiák rendszerét meghonosítani akaró nemzetiségi programok és az egységes magyar jellegű nemzetállamot követelők tábora között” (Szász Z. 1988). Az 1848-49-es magyar kormányhoz (alapvetően Kossuth Lajoshoz) hasonlóan, a francia államnemzeti eszmét követve a törvény Magyarországon csak **egy és oszthatatlan magyar (politikai) nemzet létét** ismerte el, függetlenül állampolgárai nemzetiségi, nyelvi kötődésétől (Katus L. 1993, 2002). Ennek megfelelően az Osztrák–Magyar Monarchián belül területi autonómiával rendelkező magyar állam (a **horvát-szlavón önkormányzatiságtól** eltekintve) határozottan visszautasította kisebbségeinek etnikai alapú területi autonómia követeléseit, melyben elszakadásuk első lépcsőjét, az ország területi integritásának legfőbb veszélyforrását látta.

Az 1918 és 1945 közötti időszak

Az I. világháborút követően, az ország román, szerb és cseh megszállása, a katonai, politikai, gazdasági káosz idején a nemzetiségek különböző képviselői, csoportosulásai egymás után mondták ki a Magyarországtól való elszakadást.⁶ Az „őszirózsás forradalom” (1918. október 25–31.) eredményeként hatalomra került Károlyi Mihály kormánya (főként a Jászi Oszkár tárcanélküli miniszter által létrehozott Nemzetiségi Minisztérium) történelmileg túl **későn**, kétségbeesett kísérletet tett az ország területi integritásának megőrzése érdekében hazánk **etnikai-területi alapú föderalizálására** (kantonizálására–helvetizálására), a nemzetiségekkel való kiegyezésre (Szarka L. 1990, 2008). Az 1918 novemberében folyamatosan előrenyomuló cseh, román és szerb csapatok által még meg nem szállt magyar területek román és szlovák nemzeti tanácsaival való megegyezés sikertelensége⁷ után a kisebb nemzetiségek megtartására helyezték a fő hangsúlyt. 1918. december 21-én törvénybe iktatták (X.tc.) a **ruszinok** területi autonómiáját („**Ruszka Krajna**” nevű autonóm terület Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék ruszin többségű területein). 1919. január 28-án (VI.tc.) a **németek** kaptak hasonló jogot területi autonómia létrehozására⁸ (Kemény G. G. 1952). A Károlyi-kormány harmadik nemzetiségi törvénye 1919. március 11-én (XXX. néptörvény **Tótország**–Slovenská Krajina önkormányzatáról) már teljesen anakronisztikus volt, hiszen a hivatkozott, cseh katonai megszállás alatt álló terület már de facto az antant által elismert Csehszlovákia részét képezte.⁹

A Tanácsköztársaság bukása után (1919.08.01.), az ország szinte teljes katonai megszállását követően a **trianoni békediktátum** 1920.06.04-én nemzetközi jogilag szentesítette a már 1918 végén bomlásnak indult, történelmi magyar államterület felosztását. Ennek eredményeként az ország közel 283 ezer km²-nyi területének 67,1%-át, magyar anyanyelvű népességének 33%-át csatolták a szomszéd államokhoz (Lökkös J. 2000). Ezzel a

⁶ A nemzetiségek vezetőinek elszakadási deklarációi: horvátok 1918. október 29. Zágráb, szlovákok 1918. október 30. Turócszentmárton, szerbek és bunyevácok 1918. november 25. Újvidék, románok 1918. december 1. Gyulafehérvár, erdélyi szászok 1919. január 8. Medgyes, ruszinok 1919. január 21. Huszt, május 8. Ungvár.

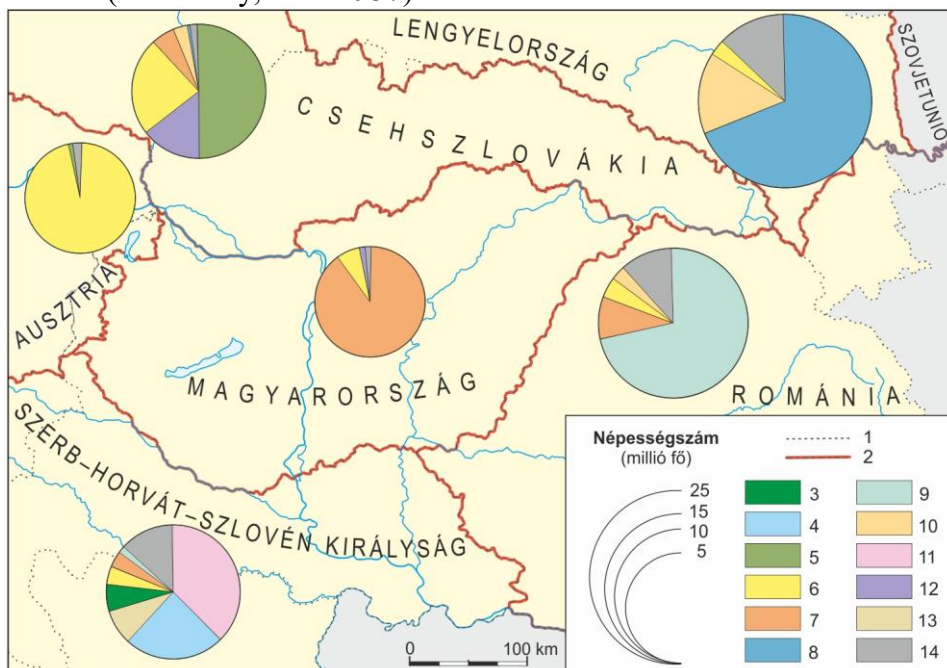
⁷ A románokkal való 1918. november 12–14-i aradi tárgyalások során Jászi Oszkár Erdély autonómiáját, autonóm erdélyi kantonok (4 román, egy székely, egy szász kanton és Kolozsvár multietnikus városi kanton) létrehozását javasolta. A szlovákoknak 1918. december elején, Budapesten egy széles körű autonómiával rendelkező „Tót Impériumot” ajánlottak fel, melynek déli határát az 1918. december 6-i Bartha–Hodža vonal jelölte ki (Szarka L. 1990).

⁸ „2. § A németlakta vidékeken, amennyiben összefüggő területek, az ottlakó másajkú nemzetekkel egyetértőleg, autonóm jogterületek (kormányzóságok) alakíthatnak.” (Kemény G. G. 1952).

⁹ Hasonlóképp irreálisnak tűnt az adott pillanatban a Huszár-kormány által 1920. január 9-én elfogadott „tót autonómia” terv is (Szlovénországi területi autonómiájáról), mely ilyen módon próbálta a párizsi békekonferencián a döntéshozókat jobb belátásra bírni és a cseh politikusok korábbi, igen korán hamisnak bizonyult autonómia ígéreteiben csalódott szlovákságot a magyar állam keretei között megtartani (Tilkovszky L. 2000).

magyar állam területén élő népesség etnikai homogenitása, a magyarok aránya rendkívül megnőtt (1910-ben 54,6%-ról 1920-ban 89,6%-ra), a kiterjedt nemzetiségi többségű területek külföldre kerülésével az etnikai alapú területi autonómia kérdése (egy-két járási nagyságú, baranyai-tolnai német többségű terület kivételével) a magyar állam számára gyakorlatilag megszűnt.

A Párizs környéki békékben (1919-1920) a döntéshozók a soknemzetiségű, hatalmas kiterjedésű Osztrák-Magyar Monarchia, illetve a történelmi magyar állam romjain (a kisállammá zsugorított, etnikailag szinte homogénné tett Ausztria és Magyarország mellett) **közepes** méretű, de szintén **soknemzetiségű országokat** (pl. Csehszlovákia, Románia, Szerb-Horvát-Szlovén Királyság) hoztak létre (5.ábra). A nem németek és nem magyarok együttes aránya az 51,4 millió lakosú Monarchiában 1910-ben 57,1%-ot¹⁰ jelentett, míg az új (ill. megnagyobbodott) államok közül a nem uralkodó nemzetek és kisebbségek együttes aránya 1921 körül a következő volt: a nem cseheké Csehszlovákiában 50,1%, a nem románoké Romániában 30%, a nem szerbeké az S-H-S Királyságban 63,9%.¹¹ Az a tény, hogy a csehek, románok és szerbek által irányított államokhoz közel 20 millió kisebbségi lakos¹² került, rávilágít arra, hogy az említett országok határainak kijelölésénél a népek önrendelkezési elvét, az etnikai elvet fölülírták a győztes államok és szövetségeseik stratégiai, katonai, gazdasági érdekei (Macartney, C.A. 1937).

5.ábra Az Osztrák-Magyar Monarchia utódállamai népességének etnikai összetétele (1921)

1 = államhatár (1914); 2 = államhatár (1924); 3 = bosnyákok; 4 = horvátok, bunyevácok, sokácok; 5 = csehek; 6 = németek; 7 = magyarok; 8 = lengyelek; 9 = románok; 10 = ruszinok, ukránok; 11 = szerbek; 12 = szlovákok; 13 = szlovének; 14 = egyéb etnikai csoportok

A háborúból vesztesként kikerülő **Magyarország új határainak** kijelölésénél a nyelvhatárok (horvát és osztrák viszonylattól eltekintve) semmiféle szerepet nem játszottak. Az etnikai önrendelkezési elv is csak olyan mértékben volt fontos a döntéshozók

¹⁰ Amennyiben csak a politikailag ténylegesen domináns helyzetben lévő ciszlajtániai német ajkúak, a magyarországi magyarok és a horvát-szlavónországi horvátok együttes arányát számítjuk, ez az érték 1910-ben 58,1% volt.

¹¹ A cseh irányítású Csehszlovákiában a nem „csehszlovákok” aránya 35,6%-ot, a nem délszlávoké a „nagyserb” S-H-S Királyságban 17,1%-ot ért el az 1921-es népszámlálások adatai szerint.

¹² 1921-ben az S-H-S Királyságban (12 millió lakos), Romániában (16 millió lakos) és Csehszlovákiában (13,6 millió lakos) a nem szerbek, nem románok és nem csehek lélekszáma 19,8 millió volt.

szempontjából, hogy lehetőleg minél kevesebb nem magyar maradjon magyar fennhatóság alatt és a Kárpát-medencei szlovákok, románok és délszlávok túlnyomó része Csehszlovákia, Románia és az S-H-S Királyság határai közé kerüljön. Ezen elveken túl **a szomszédos államok gazdasági, katonai érdekei** határozták meg az új magyar határvonal kijelölését: a hegyvidéki szlovák, ruszin, román, szerb lakosság élelmiszer (főként kenyérgabona) ellátásában meghatározó szerepet betöltő, döntően magyarlakta alföldi területek; továbbá a győztesek határ menti, egymás közötti /Magyarországot elkerülő/ kommunikációjában kiemelkedő fontosságú vasútvonalak¹³ elcsatolása; katonailag jól védhető, természeti objektumokhoz (pl. folyók, hegygerincek)¹⁴ igazodó államhatár kialakítása; az államhatárnak a fővárostól (pl. Belgrádtól) való távoli kijelölése (Edvi I. A. – Halász A. 1920). Ezen szempontoknak a trianoni békediktátum során való érvényesítése (3,3 millió magyar anyanyelvű és lakóhelyének /többek között a Székelyföld, a Pozsonytól Szabadkáig 10-60 km szélességben húzódó, szinte homogén magyar etnikai terület elcsatolása) eredményeként született meg a jelen témánk szempontjából 1920 után fontos szerepet játszó Kárpát-medencei „**magyar kérdés**”.

A magyar revizionizmussal szemben 1920-21-ben a „**kisantant**” nevű szövetségbe tömörült utódállamok első alkotmányaikban egy és oszthatatlan nemzetállamoknak nyilvánították magukat és a soknemzetiségű országaik széthullásától való félelmükben a kisebbségek mindenféle kollektív jogainak érvényesítését (elsősorban az etnikai alapú területi autonómiára vonatkozókat) megtagadták. Központosító, etnikailag homogenizáló, asszimilációs politikájuk eredményeként nemhogy „helvetizálták” („svájciasították”, etnikai alapú kantonokba, autonóm régiókba szervezték) volna olykor etnikai mozaiknak tekinthető országrészeiket, hanem hozzáláttak a (többnyire magyar) múltból örökölt közigazgatási területi struktúra (tartomány, megye, járás határok) olyan átalakításához, hogy a „megbízhatatlan” etnikai kisebbségek (főként a magyarok) az új közigazgatási egységekben mindenhol (vagy minél több helyen) kerüljenek kisebbségbe (ha lehet úgy, hogy még a hivatalos nyelvhasználati joghoz szükséges 20%-os arányt se ériék el). Ilyen, etnikailag manipulatív (a magyar etnikai településterületeket közigazgatásilag szétziláló) terület felosztási reform lépett életbe Csehszlovákiában 1923-ban és 1927-ben, az S-H-S Királyságban 1923-ban és 1929-ben, Romániában 1925-ben, majd 1938-ban (Kocsis K. 1993, 2002, Molnár J. 1992).

Az elcsatolt, határvidéki magyar etnikai területek sorsának rendezését Magyarország és az utódállamok magyar kisebbségeinek vezetői alapvetően a területi revízióban (Magyarországhoz való visszacsatolásban), az államhatárok megváltoztatásában remélték, de a két világháború közötti időszakban magyar részről felmerültek az etnikai alapú (magyar) területi autonómiára vonatkozó tervek is (Rónai A. 1937, Szvatkó P. 1937, Bárdi N. 2004, Molnár M. 2009).

A központosított csehszlovák és délszláv államban a „társnemzeteknek” ígért széles körű területi autonómia sem valósult meg 1918 és 1938 között, melyért különösen a szlovákok és horvátok folytattak ádáz politikai küzdelmet. A történelmi Magyarország északkeleti hegyvidéki részén élő **ruszinokat** a csehek nem tekintették ugyan társnemzetnek, de lakóhelyükre az új **Csehszlovákiának** stratégiai szüksége volt,¹⁵ melynek érdekében az 1919. szeptember 10-i békeszerződésben (a Párizs környéki békékben egyedülálló módon)

¹³ A hivatkozott főbb vasútvonal szakaszok a következők: Losonc-Feled-Bánréve-Rozsnyó; Torna-Szepesi-Kassa-Sátoraljaújhely-Csap-Beregszász-Királyháza-Szatmárnémeti-Nagykároly-Nagyvárad-Nagyszalonta; Kürtös-Arad; Horgos-Szabadka-Zombor.

¹⁴ A hivatkozott főbb vízrajzi objektumok a következők: Dráva, Duna, Ipoly, Ronyva.

¹⁵ Kárpátalja megszerzésére Csehszlovákiának Magyarország és Lengyelország szétválasztása és a magyarellenességben szövetséges Romániával való közvetlen kapcsolatának megvalósítása miatt volt elsősorban szüksége (Fedinec Cs. 2001).

még azt is vállalta, hogy **Kárpátaljának** (Podkarpatska Rus) széles körű területi autonómiát ígérjen (Pop I. 2005). A **szlovák és ruszin területi autonómia** megvalósítását Csehszlovákia (két évtizedig) az utolsó pillanatig, 1938 októberéig halogatta, miután 1938. szeptember 29-én a müncheni egyezményben a német többségű Szudétavidéket, majd 1938. október 2-án a lengyel többségű, sziléziai Olzavidéket (Zaolzie) már elveszítette.¹⁶

A szlovák és ruszin területi autonómia kivívása, a német illetve lengyel többségű területeknek Német- és Lengyelországhoz való csatolása – a sikertelen komáromi magyar–cseh-szlovák tárgyalások¹⁷ – után, 1938. november 2-án került sor az **első bécsi döntésre**, ahol Cseh-Szlovákia 11.927 km² kiterjedésű, túlnyomóan magyarlakta, általa 1919-ben elfoglalt területet adott vissza Magyarországnak.¹⁸ A fenti események, az államhatároknak a nyelvhatárokhoz való igazítása eredményeként Cseh-Szlovákia közel került ahhoz, hogy etnikai értelemben immár joggal hívhatta magát a csehek, szlovákok és ruszinok együttes nemzetállamának. A két évtizedes autonómia küzdelmük során a csehekben csalódott szlovákokat és ruszinokat a területi autonómia már nem elégítette ki. A hitleri Németország agresszív, világháborút kirobbantó külpolitikájának megfelelően, annak támogatásával 1939. március 14-én megtörtént a **Szlovák Köztársaság** és **Kárpát-Ukrajna** függetlenségének kikiáltása, mely a cseh-szlovák állam felbomlását jelentette, majd másnap a maradék cseh országrészek német megszállását eredményezte (Fedinec Cs. 2002). Ezt követő két hét alatt lezajlott a csehek által 1919-ben elfoglalt 12.146 km²-nyi (672 ezer, $\frac{3}{4}$ részben ruszin lakosságú) kárpátaljai és kelet-szlovákiai területnek – Németország által eltűrt – magyar visszafoglalása, a közös magyar-lengyel államhatár létrehozása (Thirring L. 1939).

A **horvátok** az Osztrák-Magyar Monarchia magyar felében (Transleithania, Magyar Birodalom) élvezett széles körű területi autonómiájukat (Horvát-Szlavónország) az 1918. december 1-én létrejött, szerb irányítású **S-H-S Királyságban** elveszítették. Ennek megfelelően a két világháború között elkecsesedett küzdelmet¹⁹ folytattak a szerb szupremáciával szemben, az elvesztett területi autonómiájuk, egyenrangúságuk visszaszerzéséért (Csuka J. 1995). A szomszédos Ausztria német bekebelezését (1938.03.12.), Csehszlovákia felbomlását (1939.03.14.) és Albánia olasz lerohanását (1939.04.07.) követően, a II. világháború előestéjén, az utolsó pillanatban sikerült az egyre inkább elszigetelődő Belgrádnak a horvátokkal megegyeznie (Cvetković-Maček egyezmény, 1939.08.24.)²⁰ és megadni nekik az 1918-ban elveszített autonóm Horvát-Szlavónország helyett az immár Dalmáciát és Nyugat-Hercegovinát is magában foglaló autonóm **Horvát Bánságot** (Banovina Hrvatska, 65.456 km², 4 millió lakos), mely Jugoszlávia horvátjainak 88%-át tömörítette.²¹ A

¹⁶ Szlovákia autonómiáját Zsolnán 1938. október 6-án kiáltották ki, az autonóm Kárpátalja kormányának kinevezéséhez a prágai kormány pedig 1938. október 11-én adta beleegyezését. A két tartomány autonómiájáról szóló alkotmánytörvényt a cseh-szlovák kormány 1938. november 22-én hagyta jóvá (Fedinec Cs. 2002).

¹⁷ Az 1938. október 9. és 22. közötti komáromi tárgyalásokon a cseh-szlovák delegáció október 12.-én 1.800 km², október 13.-án 5.405 km², október 22.-én 11.300 km², 1919-ben elfoglalt terület visszaadását ajánlotta fel Magyarországnak. Jóllehet ez utóbbi ajánlat a bécsi döntőbírói ítélet 95 %-át képezte, de Pozsony, Nyitra, Léva, Rimaszombat, Kassa, Ungvár, Munkács, nyelvhatár menti, kiemelkedő fontosságú városok hovatarozásával kapcsolatos nézeteltérések megakadályozták a közös megegyezést. Ennek megfelelően Bécsben a német és olasz döntéshozók (Ribbentrop és Ciano) tulajdonképpen csak a néhány vitás város hovatarozásáról döntöttek, hiszen a túlnyomórészt magyarlakta rurális térség visszaadását maga Cseh-Szlovákia ajánlotta fel 1938. október 22-én (Rónai A. 1989. pp.166-181).

¹⁸ A visszaadott területen 1.041.401 lakos élt, akiknek 84,4%-a vallotta magát magyarnak, 11,9%-a szlováknak (Az 1938. évi felvidéki nép-, földbirtok- és állatösszeírás. Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat 108. MKKSH, Budapest).

¹⁹ Ez a küzdelem Stjepan Radić (Horvát Parasztpárt/HSS elnöke) megölését (1928) követően oly méreteket öltött, mely a szerb királyi diktatúra bevezetéséhez, még fokozottabb nemzeti elnyomáshoz vezetett.

²⁰ Az egyezmény 1939.08.26-án vált királyi kormányrendeletté (Politika 11. 220 /27.08.1939/ 2.p).

²¹ A Horvát Bánság népessége az 1931-es jugoszláv népszámlálás adatai szerint 4.007.227 fő volt, akiknek 69,8%-a volt horvát, 18,9%-a szerb, 3,6%-a bosnyák. Az anyanyelvi és vallási adatokból számított etnikai kategóriák: horvát= római katolikus szerb-horvát anyanyelvű, szerb=ortodox/pravoszláv szerb-horvát

két évtizedes ádáz politikai küzdelemben a szerbekkel való együttélésből kiábrándult horvátokat már nem elégítette ki a területi autonómia, melyet a teljes függetlenség felé vezető út első mérföldkövének tekintettek.

A II. világháború során, Franciaország német elfoglalása, Besszarábia szovjet birtokbavétele (1940.06.28.) után stratégiaileg meggyengült **Románia** és a területi revíziók miatt erősebbé vált Magyarország között, az **erdélyi kérdés** miatt háborús konfliktus alakult ki. A sikertelen Turnu Severini tárgyalások (1940.08.16-24.) után, a magyar-román háború elkerülése érdekében a náci Németország és Olaszország felajánlotta a döntőbíráskodást, melyet a román, majd a magyar fél is elfogadott (Rónai A. 1989). A **második bécsi döntés** (1940.08.30.) értelmében Románia az általa 1918-19-ben elfoglalt területek közül 43.104 km²-nyi területet („Észak-Erdély”) adott vissza Magyarországnak (Thirring G. 1940). Erdély megosztása eredményeként a magyar fél 2,6 millió lakost (csaknem 1,3 millió nem magyart) kapott, míg a román fél 3,3 millió lakost (közülük 1,1 millió nem román) tarthatott meg (Varga E. Á. 1992).²²

1941. március 27.-én, a németbarát és a háromhatalmi egyezményhez csatlakozott Cvetković-kormányt megdöntő államcsínyt követően Hitler elrendelte **Jugoszláviának** a szomszédok bevonásával történt **elfoglalását**. A német és olasz csapatok 1941. április 6-án kezdték meg a politikai szempontból rendkívül labilis helyzetű ország viszonylag gyors lerohanását, mely hivatalosan az április 17-i szerb fegyverletétellel fejeződött be. Közben április 10-én Ante Pavelić horvát usztasa poglavnik (nemzetvezető) Zágrábban kikiáltotta a **Független Horvát Államot** (NDH),²³ mely Jugoszlávia felbomlását jelentette. A Szerémség, Bánság és Szerbia németek által történt elfoglalásának napján (április 11.) a magyar csapatok bevonultak a gyakorlatilag senki földjévé vált, a szerb csapatok által 1918-ban elfoglalt, magyar relatív többségű Baranyába és Bácskába. A tengelyhatalmak 1941. április 24.-i bécsi konferencián osztották fel az elfoglalt Jugoszlávia területét. Magyarország megtarthatta a visszafoglalt Bácskát és Baranyát, valamint megkapta az 1919-ben elveszített szlovén többségű Muravidéket és a szinte teljes egészében horvátok lakta Muraközt. Ezzel Magyarországhoz 11.475 km²-nyi, egymilliónyi (39%-ban magyar) lakosságú terület tért vissza (Schneider Á. 1941, Fogarasi Z. 1944) (**6.ábra**).²⁴ A volt dél-magyarországi Bánság jugoszláviai része - részben a várható magyar és román katonai összeütközést megelőzendő - német katonai igazgatás alá került, elméletileg Szerbia részeként.

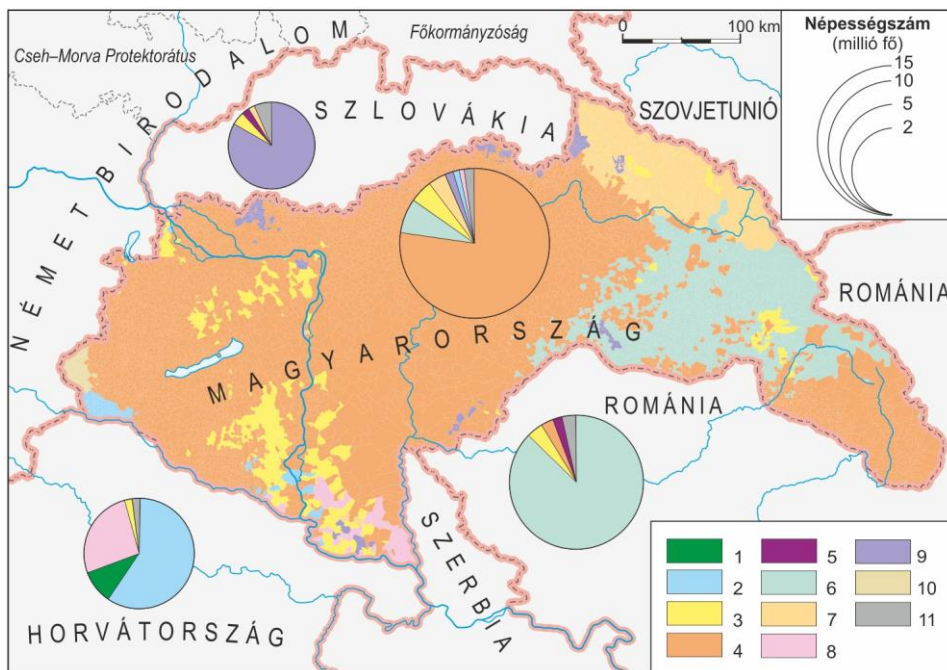
---

anyanyelvű, bosnyák=muzulmán szerb-horvát anyanyelvű. Forrás: Die Gliederung der Bevölkerung des ehemaligen Jugoslawien nach Muttersprache und Konfession nach der unveröffentlichten Angaben der Zählung von 1931. Publikationsstelle, Wien, 1943.

²² Az 1941-es (1930-as) népszámlálások szerint a magyarok és románok aránya a következőképpen alakult: Észak-Erdélyben 52,1% (42,1%) magyar, 41,5% (48,7%) román anyanyelvű; Dél-Erdélyben 68,3% (64,3%) román, 10,9% (14%) magyar etnikumú (Varga E. Á. 1992).

²³ A Független Horvát Állam területe 102.725 km²-re (főként a történelmi Horvát-Szlavónországra, Bosznia-Hercegovinára és Dalmácia olaszok által meg nem szállt részére) terjedt ki. 5,6 milliónyi lakosságából 52,5% volt római katolikus (túlnyomórészt horvát), 32% ortodox (szerb) és 13% muzulmán (bosnyák) (Klemenčić. M. 1992).

²⁴ A visszatért délvidéki terület (1.030.027 főnyi) népességének anyanyelvi megoszlása a következő volt: 39% magyar, 17,2% német, 15,4% szerb, 10,3% horvát, 6,3% szlovén, 6,1% bunyevác (Fogarasi Z. 1944).

6. ábra Magyarország és szomszédságának etnikai térképe (1941)

1 = bosnyákok; 2 = horvátok, bunyevácok, sokácok; 3 = németek; 4 = magyarok; 5 = zsidók (etnikai értelemben); 6 = románok; 7 = ruszinok; 8 = szerbek; 9 = szlovákok; 10 = szlovének; 11 = egyéb etnikai csoportok

Az 1938-1941 közötti területi revíziók eredményeként a **Magyar Királyságnak** sikerült az 1918 után elveszített területeinek 41,5%-át visszaszereznie, mellyel kiterjedése 171.753 km²-re, népességszáma 14,7 millióra nőtt.²⁵ A területnövekedéssel sikerült ugyan a Kárpát-medencei 12 milliónyi magyarság²⁶ 95,2%-át a magyar államon belül tömöríteni, de ennek az ára, hogy a kisebbségek aránya 1930 és 1941 között Magyarországon 7,9%-ról 22,5%-ra, lélekszáma közel 3,3 millióra nőtt (Fogarasi Z. 1944). Az ismét soknemzetiségűvé vált magyar állam csupán a több mint félmillió **ruszin** kisebbség esetén fontolta meg (történelmi²⁷ és földrajzi okok miatt) az etnikai alapú területi autonómia (Kárpátaljai Vajdaság) megvalósítását, melyet, mint törvénytervezetet a felterjesztő Teleki Pál miniszterelnök 1940. augusztus 5-én belpolitikai és katonai szempontok miatt visszavonni volt kénytelen (Fedinec Cs. 2001). A teljes körű autonóm státus helyett a **Kárpátaljai Kormányzóság**²⁸ területén a magyar vármegyéktől független közigazgatási kirendeltségek jöttek létre, ahol a ruszint a magyar mellett második államnyelvűvé tették (Botlik J. 2005).

Az 1945 és 1989 közötti időszak

A II. világháború végén, a frontátvonulásokat követő hatalomváltások után az 1938-1941 közötti területi revíziók érvényüket veszítették, melyet magyar vonatkozásban az **1947.**

²⁵ A Magyar Királyság (Horvát-Szlavónország nélküli) területe és lakossága 1910-ben 282.870,5 km², 18.264.533 fő, 1930-ban 93.073 km², 8.688.319 fő (Lötkös J. 2000), 1941 végén 171.753 km², 14.683.323 fő (Thirring L. 1942, Fogarasi Z. 1944).

²⁶ Magyarok a Kárpát-medencében 1941 körüli népszámlálások szerint: Magyarország 11.365 ezer, román Dél-Erdély 363 ezer, Bánság szerb része 102 ezer, Független Horvát Állam 59 ezer, Szlovákia 46,7 ezer, volt osztrák Burgenland 2 ezer (a szerbiai és horvátországi adatok a szerző becslései).

²⁷ Történelmi előzménynek a kárpátaljai ruszin területeknek a korábbi magyar és cseh-szlovák időszak legvégén, rövid ideig élvezett területi autonómiája számított: Ruszka Krajna (Magyarország, 1918.12.21-1919.03.20.), Kárpát-Ukrajna (Cseh-Szlovákia, 1938.10.11.-1939.03.14.).

²⁸ A Kárpátaljai Kormányzóság (Ungi, Beregi, Máramarosi közig. kirendeltségek) területe 11.583 km², 1941-beli lélekszáma 621.976 volt, közülük 77,4% vallotta magát ruszin anyanyelvűnek (Thirring L. 1942, Fogarasi Z. 1944).

február 10-i *párizsi békeszerződés* szentesített.²⁹ A háború idején náci vazallus Szlovákia és Horvátország függetlenségének megszüntetése árán 1945-ben újjáélesztették a cseh irányítású *Csehszlovákiát* és a szövetségi állammá átalakított *Jugoszláviát*. A ruszin-ukrán többségű *Kárpátalját* az 1945. június 29-i csehszlovák-szovjet megegyezés értelmében a *Szovjetunióhoz* csatolták.³⁰ Az 1920-ban kijelölt magyar-román államhatárt visszaállították, majd a szovjet politikai zsarolás tárgyává tett, 1944. november 12/14. és 1945. március 9/13. között szovjet ellenőrzés alá helyezett *Észak-Erdélyben* is helyreállt a román közigazgatás (Vincze G. 1994).³¹

A hatalomváltásokkal összefüggésben hatalmas méretű *kényszerszermigrációk* zajlottak le. Az evakuálás, elmenekülés és vérbosszú által megtizedelt *német* és *magyar* lakosságot Csehszlovákiában, Jugoszláviában és Romániában háborús bűnbaknak, kollektív háborús bűnösnek, a megszállók kiszolgálóinak tekintették, és azonnal megindult teljes, illetve részleges eltávolításuk (elűzésük, deportálásuk) főként a stratégiai jelentőségű határvidékekről (Kocsis K. 1992, 1999).³² A "kedvező" történelmi pillanatot kihasználva azonnal megindult a németek, magyarok helyére az adott ország *államalkotó nemzetei tagjainak* (pl. szlovákok, ukránok, románok, szerbek, montenegróiak) - főként az agrárreformok kereteibe ágyazott - szervezett *betelepítése*, mely a (főként határvidéki és városi) népesség etnikai összetételének alapos átformálását, nemzeti-szociális célokat szolgált, és a jövőbeni esetleges újabb magyar területi revíziós követeléseket kívánta lehetetlenné tenni (Kocsis K. 1999). Az általános kisebbségellenes légkör és az "anyaországok" etnikai koncentrációs, homogenizációs törekvései következtében fokozódott a kisebbségeknek a nemzetállamaikba való migrációja, mely minden országban az államalkotó nemzet arányának tetemes növekedését, a korábban szinte homogén magyar népességű határvidéki területeken – a szlovák, ukrán, román, szerb kolonizáció révén – jelentős etnikai "felhígulást", az *őshonos és jövevény lakosság tömeges keveredését*, így az interetnikus feszültségek növekedését eredményezte. A kényszerszermigrációk ellenére a Magyarországgal szomszédos országok területén 1945 után is még körülbelül *3 millió* fős, fele részben határvidéken élő *magyar kisebbség maradt*, akiknek településterülete vegyesebbé vált ugyan, de elvileg továbbra is lehetővé tette az etnikai alapú területi autonómia esetleges megvalósítását.

A Szovjetunió befolyása (többnyire katonai ellenőrzése) alá került Kárpát-medence országaiban (Ausztriát kivéve) 1945 és 1948 között *szovjet típusú kommunista államigazgatási rendszerek* épültek ki, melyek a későbbi évtizedekben is (az egyébként is kisebbségellenes közhangulatban) lehetetlenné tették az etnikai alapú, tényleges területi

²⁹ Az 1947. évi XVIII. törvény. A békeszerződés Oroszvár, Horvátjárfalu és Dunacsún községeknek a Pozsony biztonsága miatt aggódó Csehszlovákiához való csatolásával 65 km²-el tovább csökkentette a trianoni Magyarország területét.

³⁰ Az 1944 októberében szovjet megszállás alá került Kárpátalja a magyar fennhatóság megszűnte után – a nemzetközi jog szerint – ismét Csehszlovákia részévé vált ugyan, de már moszkvai forgatókönyv szerint megindult a terület szovjet bekebelezésének előkészítése. Egy átmeneti államalakulat (Kárpátontúli Ukrajna) nevében Munkácson 1944. november 26-án a helyi ukrán népi bizottságok kimondták a terület „újraegyesülését” Szovjet-Ukrajnával (Tóth I. 1993). A Kárpátontúli Ukrajna mint közigazgatási, „állami” formáció léte 1946. január 22-én ért véget, amikor a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége a szovjet Ukrajna részeként létrehozta a Kárpátontúli területet (Zakarpatszkaja oblaszty) (Oficinszkij, R. 2010).

³¹ A sajátos állampolitikai vákuumban lévő, magyar igazgatás alatt már nem, román igazgatás alatt még nem álló Észak-Erdélyben a magyar lakosság a szovjet fennhatóság négy hónapja alatt jelentős lépéseket tudott tenni a még ma is csak remélt nemzeti önkormányzatiság felé (Molnár G. 1993). A román közigazgatás Észak-Erdélybe való visszatérését Sztálin a kommunista Petru Groza miniszterelnökké történt 1945. március 6-i kinevezése után engedélyezte (Vincze G. 1994).

³² A Kárpát-medencéből 1944 után kb. egymillió német „tűnt el” (elmenekült, evakuálták, deportálták, megölték): pl. Vajdaságból és Horvátországból 336 ezer, a tágan értelmezett Erdélyből 274 ezer, Magyarországból 255 ezer, Szlovákiából 120 ezer (Kocsis K. 1992, Czibulka Z. et al. 2004). Az 1944-1950 között a szomszéd államokból Magyarország mai területére menekült, költözött, deportált magyarok száma 230-300 ezer közötti lehetett (Stark T. 1989, Kocsis K. 1992).

önrendelkezés megvalósítását. Ettől függetlenül meg kell említeni, hogy az 1945-ben „szövetségi népköztársaság”³³ formájában újjászülető, Josip Broz Tito vezette Jugoszlávia a területi decentralizációval, a köztársasági autonómiával, minden egyes délszláv nemzet (horvát, macedón, montenegrói, muszlimán/bosnyák, szerb, szlovén) identitásának, egyenjogúságának elismerésével és elvi garantálásával gyökeresen eltérő létfeltételeket biztosított az állam minden nem szerb etnikumának a két világháború közötti, központosított, szerb irányítású Jugoszláviához képest. Már a népfelszabadító háború idején (1943-ban) megígért autonóm tartományi státust a **Vajdaság** a kommunista Jugoszlávia megalakulása idején, 1945. november 29-én kapta meg.³⁴ **Regionális autonómiát** a „Vajdaságnak” (1918-ig Dél-Magyarországnak, Délvidéknek) nevezett, közép-európai terület történelmi múltja, az itteni szerbek erőteljes regionális öntudata, sajátos kulturális különállása, etnikai tarkasága miatt kapott. Mindez persze nem jelentette az itteni kisebbségek (főként az akkor még 429 ezer fős ottani magyarok) etnikai alapú területi önkormányzatának megvalósulását, hiszen a kényszmigrációk következtében a Vajdaság 1945 után már abszolút szerb többségűvé vált (1948: 50,6%, 2011: 66,8%). Maga a regionális autonómia is csupán az 1974. február 21-i új alkotmány után kezdett igazán (csaknem a tagköztársaságok önrendelkezésének szintjére) kiteljesedni (Strugar, V. 1976).

A Kárpát-medencében etnikai alapú területi autonómia a 20. század második felében, csupán egy rövid időre (1952-1960/68 között), **Románia** közepén jött létre. Szovjetunió (pontosabban Sztálin) amit az általa bekebelezett Kárpátalján nem valósított meg és Csehszlovákiától sem várt el, azt 1952-ben megkövetelte (a nem szláv és vele 1941-44 között hadban állt) Romániától: a magyar területi autonómia megvalósítását (Bottoni, S. 2008). Az **1952.** szeptember 24-én elfogadott új román alkotmány **Magyar Autonóm Tartomány** (MAT) néven (szovjet utasításra, kényszerűségből) hozta létre ezt a 13.550 km² kiterjedésű, Marosvásárhely székhelyű, 10 rajonból álló, 731 ezer (77%-ban magyar) lakosságú közigazgatási egységet.³⁵ A tartomány területe a történelmi Székelyföld³⁶ magyarlakta részein kívül kiterjedt (gazdasági és közlekedés okok miatt) román többségű tájakra is (pl. Maroshévíz és Szászrégen közötti Maros-völgy, Görgény-vidék). A MAT ugyan magában foglalt 565 ezer magyart, de határain kívül rekedt az erdélyi magyarok 63,7%-a (közel egymillió fő), akiknek kisebbségi jogai (a MAT létre való hivatkozással) egyre inkább sérültek, nyelvhasználatuk egyre jobban visszaszorult. A szovjet nyomás Sztálin halálát (1953) követő csökkenése, a leverte 1956-os magyar forradalommal és szabadságharccal kapcsolatos erdélyi magyar szimpátia, feléledő, határon átívelő magyar nemzeti szolidaritás miatt a román kommunista nemzetállam egyre inkább fokozta a magyarokra nehezedő politikai nyomást és korlátozta a MAT jogkörét. **1960.** december 24-én a tartomány átszervezése (és átnevezése: **Maros-Magyar Autonóm Tartomány**) során, gazdasági okokra hivatkozva Brassó tartományhoz csatolták a háromszéki magyar rajonokat, ugyanakkor ide kapcsolták a Marosvásárhely vonzáskörzetébe tartozó, román többségű Marosludas és

³³ Tito az 1946. január 31-i alkotmányban a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságot (szovjet mintára) 6 köztársaságra (Szlovénia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Montenegró, Macedónia és Szerbia) osztotta fel. A belső, köztársasági határokat túlnyomórészt a történelmi hagyományok alapján húzták meg néhány kivételtől eltekintve. Kivételnek számított a később vitásnak tekintett közös szerb-horvát köztársasági határ, melyet 1945-ben két terület, Baranya (1948: 35,1% horvát, 21,4% szerb) és a Szerémség keleti és középső részének (1948: 70% szerb, 14,6% horvát) cseréjével a Duna és a szerémségi szerb-horvát etnikai határ mentén jelöltek ki.

³⁴ A Szerbián belüli Vajdaság Autonóm Tartomány megalakítását a Demokratikus Szövetségi Jugoszláv Köztársaság jajcei megalakulása idején (1943. november 29.) határozták el, melyet pontosan két évvel később, ugyanott a kommunista Jugoszlávia szentesített.

³⁵ A MAT létrehozásáról formailag a 331/1952.IX.21-es törvényerejű rendelet gondoskodott. A tartomány lakosságának nemzetiségi megoszlása az 1956. február 21-i népszámlálás szerint: 731.387 összes lakos, 565.510 magyar (77,3%), 146.830 (20,1%) román, 11.108 (1,5%) cigány.

³⁶ A Torda és Nagyenyed között elterülő, történelmi Aranyosszék természetesen nem volt része a MAT-nak.

The map illustrates the ethnic distribution and administrative boundaries in Romania. The legend indicates the following:

- Etnikai többség (Ethnic majority):**
  - Németek (Germans): Yellow
  - Magyarok (Hungarians): Orange
  - Románok (Romanians): Light blue
- Autonóm Tartomány határa (1952-1960):** Dotted red line
- Maros-Magyar Autonom Tartomány határa (1960-1968):** Dotted purple line

Major cities and locations marked on the map include: Magyarlárpos, Naszód, Dornavátra, Paskán, Németvásár, Bethlen, Beszterce, Maroshévíz, Karácsonkő, Szamosújvár, Kolozsvár, Szászrégen, Gyergyószentmiklós, Torda, Marosludas, Szováta, Csíkszereda, Nagenyedő, Dicsőszentmárton, Székelyudvarhely, Balázsfalva, Medgyes, Segesvár, Gyulafehérvár, Szászsebes, Nagyszeben, Fogaras, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Brassó, Szinaja, Hosszúmező, and Petrozsény.

7.ábra A Maros-Magyar Autonóm Tartomány és környékének etnikai térképe (1966)

Az 1989 utáni időszak

³⁸ A Vajdaság autonómiáját az 1988. október 5-6-án, Újvidéken megszervezett államcsíny, ún. „joghurt forradalom” után tették névlegessé (1989. július 5.).

alapjainak lerakása. Ezen folyamat legfontosabb állomásának az 1990-ben megrendezett szabad, többpárt-rendszerű választások számítottak, melyek során (különösen az etnikailag vegyes összetételű országokban) az erős nemzeti retorikájú (sokszor nacionalista) pártok nagy sikert arattak (Weilguni, W. et al. 1991).

A volt szovjet érdekszféra országaiban lezajló, a rendszerváltás irányába mutató, egymást is erősítő események (pl. forradalmak, többpárti választások, politikai-gazdasági rendszer átalakításának megkezdése, szövetségi tagállamok függetlenedési törekvései) nagy hatást gyakoroltak a **jugoszláviai** nemzetek, nemzetiségek politikai magtartására is. A volt kommunista körök internacionalista köntösüket hirtelen nacionalistára cserélve „nemzetmentő” politizálásba kezdtek. Az új, 1990. évi horvát alkotmány államalkotó nemzetnek már csak a horvátokat ismerte el, a korábbi társnemzetet, a szerbeket már nemzeti kisebbségként kezelte és nem tette lehetővé számukra (sem) az etnikai alapú területi autonómia létrehozását (Silber, L.-Little, A. 1995). A felháborodott, Szerbia által manipulált horvátországi szerbek az autonómiáról történt népszavazásuk után **1990.** szeptember 30-án kikiáltották a Knin székhelyű **Krajinai Szerb Autonóm Területet** (SAO Krajina), akkor még a Jugoszláviához tartozó Horvátország keretein belül. A szerb-horvát konfliktus eszkalálódásával, háborúvá fajulásával a szerbek **1991.** április 2-én jelentették be a Horvátországtól való elszakadást és a Szerbiához való csatlakozást, majd december 19-én kikiáltották a független **Krajinai Szerb Köztársaságot** (KSZK) (Dakić, M. 1994). A nem csupán a szűken vett Krajínát (többségében addig szerbek lakta Észak-Dalmácia, Lika, Kordun, Banovina/Banija), hanem Szlavónia egyes nyugati részeit és Horvátország Duna melléki területeit (Baranya, Nyugat-Szerémség) is magában foglaló, nemzetközileg el nem ismert szerb államalakulat Horvátország területének több mint negyedét (kb. 15.000 km²) foglalta el (Baletić, Z. et al. 1994) (**8.ábra**).³⁹ 1992-ben, rendkívül megkésve Horvátország felkínálta ugyan a krajinai szerbek számára (a Glinai és Knini járásokra kiterjedő) területi autonómiát,⁴⁰ de azt akkor a terület birtokában a szerbek már nem tartották kielégítőnek. A horvát-szerb frontvonal többé-kevésbé változatlan maradt 1995. május elejéig, mikor a horvát hadsereg visszafoglalta a nyugat-szlavóniai Okučani vidékét („Bljesak” /villám/ hadművelet), majd 1995 augusztus 4-8. között Észak-Dalmácia, Lika, Kordun, Banovina (Banija) területét („Oluja” /vihar/ hadművelet), ahonnét több mint 200.000 szerb menekült Szerbia felé, akiknek egy kis része (az 1998-ig ENSZ-szerb ellenőrzés alatt maradt) Baranyában, Kelet-Szlavóniában és a Nyugat-Szerémségben települt le.⁴¹ Ezzel megszűnt a KSZK és a tömeges kényszmigrációk miatt teljesen szétzilálódott a horvátországi szerbek 1995-ig még etnikailag többnyire egységes településterülete és jövőbeli reménye egy etnikai alapú területi autonómiára.

³⁹ A szerbek által ellenőrzött területnek 1991-ben 549.083 (52,4% szerb, 37,1% horvát nemzetiségű) lakosa volt. A krajinai szerb hatóságok szerint 1993 júniusában a terület már csak 433.595 (91% szerb, 7% horvát) lakosnak adott otthont (Republika Srpska Krajina (specijalni prilog), Vojska /Beograd/, Br.11. mart, 1994).

⁴⁰ Az 1992.12.30-i, a megyerendszert visszaállító horvát közigazgatási reform kínálta fel a különleges önkormányzatot (autonómiát) a szerb többségű, Glina és Knin központú járásoknak (térségeknek), melyet az emberi jogokról, szabadságról és az etnikai, nemzeti közösségek, kisebbségi jogairól szóló alkotmánytörvény szavatolt: 1992.06.06. V. fejezet.

⁴¹ A horvátországi szerbek száma (aránya) a háborús migrációk és az asszimiláció következtében 1991 és 2011 között 581.663-ról (12,2%-ról) 186.633-ra (4,4%-ra) zuhant.

8.ábra Horvátország pannon területeinek etnikai térképe és a szerb-horvát frontvonal (1991)
1–5 = A „Krajina Szerb Köztársaság” részei

Szerbiában a miloševići rezsim a tartományi autonómiák névlegessé tételét az államhatalom olyan „dekoncentrációjával” próbálta ellensúlyozni, mely a miniszterelnök által kinevezett vezetők irányította körzetek (*okrug*)⁴² 1991-es létrejöttét eredményezte (Jordan, P. 2010). A **Vajdaságban** hét (Belgrádból irányított) körzetet hoztak létre úgy, hogy a Tisza menti magyar etnikai területet közigazgatásilag háromfelé darabolták (Újvidék, Szabadka és Nagyikinda körzeteihez csatolták). Mellesleg ugyanígy jártak el a szandzsáki muzulmánok, bosnyákok etnikai területével is. Koszovó elvesztése és Milošević bukása után a szerb kormányok 2002-től fokozatosan megkezdték a Vajdaság 1988 után elvesztett autonómiájának helyreállítását. A hat hivatalos nyelvvvel rendelkező tartomány jelenleg is érvényben lévő, széles körű önkormányzatot biztosító alapokmánya 2010. január 1-től lépett életbe, melyet a szerb parlament 2009. november 30-án fogadott el. Az 1995-ös tömeges szerb menekülthullám miatt immár 2/3-ában szerb többségű tartomány autonómiájának helyreállítása a legnagyobb kisebbség, a vajdasági **magyarok** érdekét is szolgálta, de önazonosságuk megőrzése érdekében már 1992-ben megalkották (a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége) az etnikai alapú területi autonómiát is magában foglaló háromszintű önkormányzati modellt⁴³ (Gerencsér B.-Juhász A. 2001, Surányi Z. 2001). A választási koalíciót alkotó magyar pártok a személyi elvű autonómia mellett továbbra is célul tűzik ki egy magyar többségű multietnikus régió, a Tisza közelében elhelyezkedő, magyar többségű nyolc község (opština) regionális önkormányzatának (**Magyar Autonóm Körzet, Magyar Körzeti Önkormányzat**) létrehozását (Surányi Z. 2001, Gábrity Molnár I. 2009). Ez a vajdasági magyarok közel 60%-át tömörítő, tervezett autonóm körzet 327 ezer lakosú lenne, akiknek 53%-a lenne magyar, 24,4%-a szerb, 5,5%-a horvát, 8%-a ismeretlen nemzetiségű (2002). A területi autonómiát még nem, de a személyi elvű, széles körű kulturális

⁴² A Belgrádot is magában foglaló 30 szerbiai okrug az 1991. július 24-i törvénynek köszönhetette létét (Törvény a területi szerveződésről és helyi önkormányzatról).

⁴³ A VMDK magyarkanizsai kongresszusán (1992. április 25.) elfogadott „Memorandum a Szerb Köztársaságban élő magyarok önkormányzatáról” szerint: 1. Személyi önkormányzat (vezető testülete a Magyar Nemzeti Tanács), 2. Területi önkormányzat (magyar többségű községek/opštinák együttese: Magyar Autonóm Körzet), 3. Helyi önkormányzat (az etnikai tömbön kívül lévő, magyar többségű települések önkormányzata).

autonómiát⁴⁴ a vajdasági magyarságnak (a Kárpát-medencei jelentős lélekszámú magyar közösségek közül elsőként⁴⁵) – főként a Vajdasági Magyar Szövetségnek köszönhetően – sikerült megvalósítania (Gábrity Molnár I. 2009, Korhecz T. 2009, 2010).

A kommunizmus bukása után a népes magyar kisebbségi közösségek nem csupán a soknemzetiségű hajdani Jugoszlávia területén, hanem a magát egységes nemzetállamnak tekintő, mai Ukrajna, Szlovákia és Románia területén is létrehozták önálló (kulturális, politikai) szervezeteiket⁴⁶, melyek szinte azonnal megfogalmazták – önálló jogalanyiságuk kinyilvánításaként – különféle önrendelkezési, autonómia koncepcióikat (Ríz Á. 2000).

Kárpátalja még a Szovjetunió része volt, mikor a **KMKSZ** 1989-ben állást foglalt a Beregszász székhelyű magyar autonóm körzet létrehozásáról (Botlik J.-Dupka Gy. 1993). Ugyanakkor a tartomány őshonos szláv népessége, a szovjet fennhatóság idején önálló nemzeti létükben felszámolt, elukránosított **ruszinok**⁴⁷ (pontosabban a Kárpáti Ruszinok Társasága) megkezdtek reménytelennek tűnő küzdelmüket Kárpátalja (Kárpát-Ukrajna) 1938/39-ben élvezett autonómiájának helyreállításáért, mely helyi szinten is rendkívül heves vitákat váltott ki. Az alapvetően Ukrajna függetlenségek kérdésében kiírt 1991. december 1-i népszavazáson a helyi lakosság túlnyomó többsége Kárpátalján a terület különleges önkormányzati státusát (78%), a **Beregszászi járásban** pedig a magyar autonóm körzet (MAK) létrehozását (81,4%)⁴⁸ is támogatta, de mindennek semmi politikai következménye nem lett, mert Kijev (a nacionalista erők nyomására) mindkét autonómia-törekvést mereven elutasította (Osztapec, J. 2010). A fiatal ukrán nemzetállam egységét az 1996. június 28-án elfogadott alkotmánya is kinyilvánította, mely orosz nyomásra csak a Krími Autonóm Köztársaság létét volt kénytelen elismerni. Az etnikai alapú területi autonómia ukrán elutasítása miatt a KMKSZ 2000-től kezdve egy olyan, Beregszász székhelyű **Tisza-melléki járás** (rajon) kialakítását kezdeményezi, ahol a magyarok alkotnák a lakosság többségét (72%) úgy, hogy az a kárpátaljai magyarok 3/4-ét is magában foglalná. A szovjet időszakból származó, több mint fél évszázada változatlan határokkal létező járáshatárok megváltoztatásának egy esetleges, jövőbeli ukrán közigazgatási reform idején lehetne esélye, akkor is csak az etnikai szempontoknak a magyarok számára kedvező figyelembe vétele esetén.

A **szlovákiai** magyar pártok részéről is több autonómia koncepció, törvénytervezet született meg az 1990-es években, melyek közül legkorábban (1991-ben) és legmarkánsabban az **Együttélés** Politikai Mozgalom fogalmazta meg a területi autonómia igényét. Ezek a törekvések a szlovákiai magyar képviselők és polgármesterek 1994. január 8-i **komáromi nagygyűlésén** érték el csúcspontjukat és kaptak széles körű országos publicitást (Az

⁴⁴ A vajdasági magyar kulturális autonómia legfőbb letéteményese, az itteni magyarság országos kisebbségi önkormányzati szerve, a Magyar Nemzeti Tanács alapvetően a 2002. február 26-án elfogadott „A nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságának védelméről” szóló törvénynek, a 2000 óta tartományi kormánypártnak számító Vajdasági Magyar Szövetség érdekérvényesítő képességének, a vajdasági (többszire toleráns) politikai kultúrának, hagyományoknak, a többségi és kisebbségi politikusok között kialakult bizalmi viszonyoknak köszönheti létét (Korhecz T. 2009, 2010).

⁴⁵ Amennyiben a kis magyar közösségeket is számításba vesszük, kulturális autonómiával legrégebben a szlovéniai, muravidéki magyarság rendelkezik. Csúcsszervük a Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Község (MMÖNK, 1989), melynek jogelődje 1975-ben jött létre (Gerencsér B.-Juhász A. 2001).

⁴⁶ A legelső, már 1989-ben létrejött magyar kisebbségi érdekvédelmi szervezetek a következők voltak: szovjet Ukrajnában a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ, 1989. február 26.), Csehszlovákiában a Független Magyar Kezdeményezés (FMK, 1989. november 18.), Jugoszláviában a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (VMDK, 1989. december 18.), Romániában a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ, 1989. december 25.) (Szarka L. 2008).

⁴⁷ A 2001-es népszámlálás idején Kárpátalján a lakosoknak már csak 0,8%-a (10.090 fő) vallotta magát ruszin nemzetiségűnek (1941-ben 58,9% / 502 ezer ruszin anyanyelvű).

⁴⁸ A kárpátaljai magyarok közel 38%-át tömörítő Beregszászon és járásában az 1989-es népszámlálás idején a lakosoknak csupán 66,9%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek.

önkormányzat...1994, Gerencsér B.-Juhász A. 2001, Molnár M. 2009.). Az Együttélés itt bemutatott és jóváhagyott tervezete két változattal (egy összefüggő vagy három, magyar többségű régióval) számol, attól függően, hogy országosan kevés vagy nagyszámú régió nyugvó területfelosztás került volna elfogadásra a közelgő közigazgatási-területi reform során. Az első esetben egy 8245,3 km² területű, a magyar államhatárhoz tapadó, kb. 824 ezer (61,5%-ban magyar) lakosú régió⁴⁹ jött volna létre (Oriskó N. 1993, Duray M. et al. 1994, Kocsis K. 2002). A második változat szerint a már ismertetett magyar többségű régió három részre oszlott volna: 1. Nyugaton Pozsony és Ipolyság között (525 ezer fő, 63,1% magyar), 2. Középen Ipolyság és Kassa között (239 ezer fő, 54,2% magyar), 3. Keleten Dél-Zemplénben és Ungvidéken (59 ezer fő, 77,3% magyar). Az etnikai alapú területi autonómiára, közigazgatási reformra vonatkozó magyar tervekre mind a szlovák politika, mind a szlovák társadalom széles rétegei rendkívül éles elutasítással, olykor szinte hisztérikusan reagáltak (Bakker, E. 1997, Fazekas M. 2009). A magyar és cseh fennhatóság idején autonómiájukért, függetlenségükért több mint egy évszázadig küzdött szlovákok körében (részben a ruszinokhoz, ukránokhoz is hasonlóan) maga az autonómia szó, a belső területi önrendelkezésre való törekvés egyet jelent a függetlenség felé vezető út első állomásával, a nyílt állampolgári hűtlenséggel, szecesszionizmussal. Ennek megfelelően nem hatott meglepetésként, hogy a Szlovák Nemzeti Tanács a “Szlovák Köztársaság területi-közigazgatási rendjéről” szóló 1996. évi 221.sz. törvényében olyan, ma is érvényes közigazgatási beosztást valósított meg, mely a magyar pártok elképzeléseinek szinte tökéletes ellentétét képezik. Az új kerület (kraj) és járás (okres) határok a dél-szlovákiai (rendkívüli irredenta veszélyforrásként kezelt) magyar településterületet teljesen széttagolták, annak érdekében, hogy a magyarok szinte minden közép- és magasabb szintű közigazgatási egység népességében kisebbségbe kerüljenek és ezáltal megghiúsítsák a magyar területi önkormányzati törekvéseket (Kocsis K. 2002, Hamberger J. 2008). Az 1998-ban kormánypárttá vált **Magyar Koalíció Pártja** (MKP) az új helyzetben, a politikai alkudozások eredményeként már lemondott az etnikai alapú területi autonómiáról, de kezdetben még törekedett a fentiekben ismertetett közigazgatási törvény felülvizsgálatára. Ennek során az Együttélés-féle tervhez képest már rendkívüli engedményeket téve csak egy “**Dunamente (v. Komárom)**” nevű, 602 ezer lakosú, 55,2%-ban magyar többségű, Somorja és Ipolyság közötti, nyugati **régió** létrehozására törekedett. Az ország éléskamrájának számító, a bőszi vízerőműnek és a mohi atomerőműnek is otthont adó, ezen magyar többségű régió tervét a szlovák kormány (csakúgy mint az ellenzéki nacionalista pártok) “szakmailag megalapozatlannak” és az egységes szlovák nemzetállam területi épségére nézve veszélyesnek tartották és mereven elutasították. Azóta a reménytelennek vélt magyar területi autonómia kérdése a szlovákiai magyar pártok részéről teljesen háttérbe szorult, a hangsúly inkább a civil kezdeményezésekre helyeződött át (Comorra Aula).

A Magyarország határain túli legnagyobb magyar közösség, az akkor több mint 1,6 milliónyi erdélyi magyarság a román forradalom végén, **1989.** december 25-én hozta létre egységes érdekvédelmi szervezetét a **Romániai Magyar Demokrata Szövetséget** (RMDSZ). A rendkívül sokszínű mozgalomban 1992-re a kisebbségi jogokat Románián határozottan számon kérő, autonómiát nyíltan követelő, külföldi nyomásgyakorlás kedvező hatásában is bízó politikai irányzat kerekedett felül, mely a romániai magyarság társnemzeti státuszának, autonómiájának és a kisebbségi törvény követelésében is megnyilvánult (Bárdi N. 2008). Ekkor fogadták el a „Nyilatkozat a nemzeti kérdésről” című dokumentumot (**Kolozsvári**

⁴⁹Az így eltervezett régió etnikai földrajzi szempontból sem számított egyedülállónak Európában, hiszen az olaszországi Trentino-Alto Adige régió Dél-Tirol (Südtirol, Alto-Adige) nevű, 430 ezer lakosú autonóm tartománya is NY-K-i irányban elnyúlt szalagként tapad az anyaországhoz (Ausztriához) és az itteni németek/osztrákok aránya a tartományon belül (64,9 %) kísérteties módon hasonlított az “Együttélés” által tervezett dél-szlovákiai régióban a magyarok arányához (61,5%).

Nyilatkozat, 1992. október 25.), mely az elmúlt két évtizedbeli erdélyi magyar autonómiatörekvések motorjának fogható fel (Bakk M. 2012). Ekkor készültek az első, háromlépcsős autonómia-modellek, melyek magukban foglalták a területi autonómia (a helyi magyar többségű önkormányzatok szabad társulásán alapuló „Magyar Nemzeti Községi Régió”) igényét is (Csapó I. J. 2003, Gerencsér B.-Juhász A. 2001, Bognár Z.). Az 1996-ban kormányzati pozícióba került RMDSZ-en belül az autonómia elérését hosszabb folyamatnak tekintő „mérsékelt” és a „radikálisabb” („autonomista”) irányzat közötti konfliktusok 2003-ban már oda vezettek, hogy az utóbbiak vezető egyéniségei kifejezetten a magyarság autonómia törekvéseinek közképviselőtére létrehozták az *Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács* (EMNT) nevű civil szervezetet, majd hasonló céllal, de már csak a Székelyföldre fókuszálva a „*Székely Nemzeti Tanácsot* (SZNT).⁵⁰ A Székelyföld SZNT által 2003-ban kidolgozott autonómia státútumát 2004-ben a román képviselőház és szenátus is határozottan elutasította. A módosított, immár a kormány tagjának számító RMDSZ által újra, 2005-ben benyújtott, a *Székelyföld autonómiájára vonatkozó törvénytervezet* a román képviselőház néhány hónap múlva, a szenátus 2012. szeptember 25-én utasította vissza. A tervezet szerint a „*Székelyföld Autonóm Terület*” 9.980 km² kiterjedésű, nyolc székre osztott,⁵¹ 809 ezer össznépességű, 76%-ban magyarok által lakott régió lett volna, mely alapvetően a mai Hargita és Kovászna megyéket, illetve a mai Maros megyéből jórészt a történelmi Marosszéket foglalta volna magában.⁵² A státútum parlamenti elutasítása után az SZNT 2006. december és 2008. február között – kezdeményezésének alátámasztására, de a hatóságok által törvénytelennek minősített – népszavazást szervezett a Székelyföldön, melynek eredményeként a szavazók 99,3%-a mondott igent a régió területi autonómiájára.⁵³ Az erdélyi magyarság területi autonómiával kapcsolatos törekvését szokás a remélt székelyföldi autonómiával azonosítani és kevésbé ismert, hogy az EMNT támogatta egy *Partiumra* (főként Észak-Biharra, a Szilágyságra és Nyugat-Szatmárra) kiterjedő *magyar autonóm terület* tervének kidolgozását is (Szilágyi F.-Csomortányi I. 2010). A magyar államhatárhoz tapadó, a románok szemében fokozott irredenta veszélyforrást is jelentő, jórészt magyar-román vegyes lakosságú régióra többféle terv készült, melyek közül a legnagyobb területű 349 ezer lakosnak (191 ezer, 54,5% magyarnak és 130 ezer, 37,1% romának) adna otthont és magában foglalná Szatmárnémeti, Nagykároly, Szilágysomlyó illetve Margitta városokat is. A tervezet még nem került be a román köztudatba, egyelőre csak a partiumi magyarságot szoktatja a szülőföldjükön elképzelhető területi autonómia gondolatához.

Az etnikai alapú területi autonómiatervekkel kapcsolatos sorozatos kudarcok következtében az RMDSZ az ország 1998-ban létrehozott tervezési régióinak átalakításával, a 2007-es EU-s parlamenti választások előtt tett javaslatot a Maros, Hargita és Kovászna megyéket egyesítő (tulajdonképpen egy székelyföldi) régió kialakítására (Csutak I. 2007, Szilágyi F. 2010). Javaslatát Románia közigazgatási átszervezésére 2010-ben létrehozott elnöki szakértői bizottsággal való tárgyalások idejére is fenntartotta (15 régió, ebből egy magyar többségű).

A romániai, ukrainai és szlovákiai magyar autonómiatörekvések eddigi kudarca alapján elmondható, hogy mind a többségi nemzetnek, mind a magyar félnek változtatnia

⁵⁰ A területi autonómiáért nyíltan küzdő, mielőbbi eredményeket elérni kívánó MNT Tőkés László és Fejes Anzelm elnöklétével 2003. április 25-én (Székelyudvarhelyen), az SZNT Csapó I. József elnöklétével 2003. október 16-án (Sepsiszentgyörgyön) jött létre. Az RMDSZ-ből kiválók 2008-ban hozták létre a Magyar Polgári Pártot, 2011-ben az Erdélyi Magyar Néppártot.

⁵¹ Kézdi-, Orbai-, Sepsí-, Csík-, Udvarhely-, Gyergyó-, Maros-, Miklósvár-Bardócszék.

⁵² Vonzáskörzeti megfontolások alapján a román többségű, hajdan Székelyföldhöz tartozó Bodza-vidéket a tervezők átengednék Brassó megyének, a székelyföldi múlttal nem rendelkező, román többségű Maroshévízt és környékét viszont a régióhoz csatolnák, csakúgy mint Szászrégen déli szomszédságában, illetve Baróttól nyugatra fekvő magyar településeket is (www.sznt.ro).

⁵³ A 461.566 szavazásra jogosult székelyföldi lakos közül 52,98% vett részt a referendumon (www.sznt.ro).

kellene az álláspontján. A román, ukrán, szlovák döntéshozóknak be kellene látniuk, hogy a területi autonómia nem merénylet a szuverenitás ellen és nem feltétlen vezet az elszakadáshoz, hanem sikeres működése esetén az integráció és konfliktuskezelés egyik hatékony formája. A jelenleg súlyosan megosztott magyar kisebbségi politikusoknak is tudomásul kellene vennie, hogy az autonómia nem varázsszer, nem érhető el egyoldalú deklarációkkal, megvalósításához (többek között) a többségi nemzet felé való egységes fellépés, de ugyanakkor bizalmi légkör kialakítása, tehát hosszú idő, türelem, és politikai bölcsesség szükséges (Salat L. 2004).

A Kárpát-medencei etnikai alapú területi autonómiák jelenlegi földrajzi lehetőségei

Az etnikai alapú területi autonómiák (vagy legalább a nemzeti kisebbségek által többségében lakott helyi önkormányzatok regionális társulásainak) létrejöttéhez és sikeres működéséhez a szükséges politikai feltételek, történeti hagyományok, szerencsés körülmények⁵⁴ mellett a már jelzett etnikai földrajzi-demográfiai feltételek meglétére van szükség (a kisebbség a számbeli, demográfiai többség; településterülete viszonylag összefüggő és kellően nagy, gazdaságilag életképes). Ez utóbbi feltételeknek jelenleg csupán az előző fejezetben már említett *szlovákiai, kárpátaljai, erdélyi és vajdasági magyar etnikai terület* felel meg (9.ábra). Az egy évszázada még több százezres lélekszámú, Kárpát-medencei kisebbségek közül a kényszmigrációk miatt a németek (1944-50) és szerbek (1991-95) esetében ma már nem jöhet szóba az önrendelkezés ezen formája.

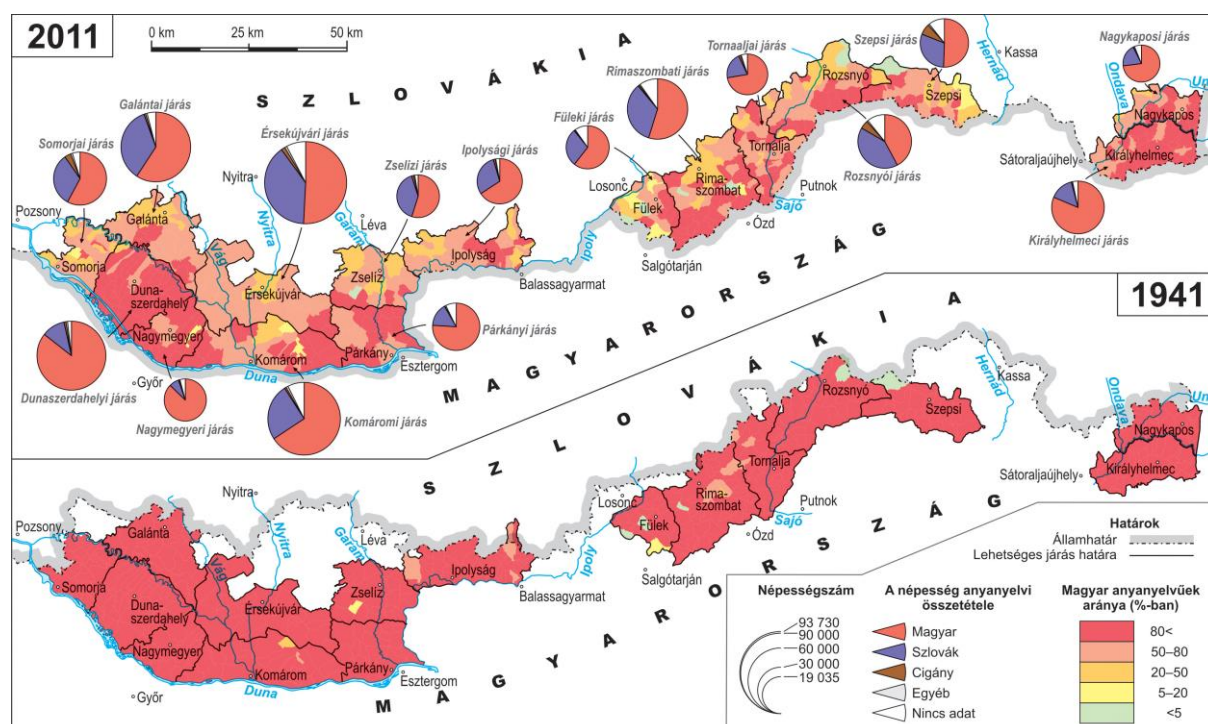

9.ábra Földrajzilag elképzelhető etnikai alapú területi autonómiák a Kárpát-medencében

1 = bosnyákok, muszlimánok; 2 = horvátok, bunyevácok, sokácok; 3 = csehek; 4 = németek, német nyelvű osztrákok; 5 = magyarok; 6 = lengyelek; 7 = románok; 8 = cigányok, romák; 9 = szerbek; 10 = szlovákok; 11 = szlovének; 12 = ukránok; 13 = egyéb etnikai csoportok

⁵⁴ Lsd. Ghai, Y. (2002)

Szlovákia mai területén az elmúlt évszázadban a csehszlovák (1993-tól szlovák) nemzetállam építésével összefüggő kényszmigrációk, asszimilációs folyamatok és a magyarellen es közhangulat eredményeként folyamatosan csökkent a magukat magyarak vallók, magyarként nyilvántartottak száma és aránya.⁵⁵ Ettől függetlenül a magyarok túlnyomó többsége az ország déli területein, a magyar határ közelében többé-kevésbé összefüggő településterületet képez, ahol 2011-ben még 414 városban és községben alkották a helyi lakosság anyanyelvi többségét. Szlovákia jelenlegi 79 járása közül a feltűnően magyarellen es közigazgatási reformok (1960, 1996) óta mindössze kettő magyar többségű (Komárom, Dunaszerdahely) (Kocsis K. 2002). A természetes vonzáskörzetek,⁵⁶ a történelmi hagyományok és az etnikai viszonyok figyelembe vételével Szlovákiában jelenleg 16 olyan járás lenne kialakítható, ahol a magyar anyanyelvűek alkothatnák a lakosság többségét (**10. ábra**).⁵⁷ Közülük már mindegyik volt az elmúlt évszázadban járási vagy megyeszékhely (Kocsis K. 2002). A szlovák-magyar határ közelében sorakozó ezen járások közül nyugaton 9, középen 5, keleten 2 alkothatna olyan társulást („*Dél-Szlovákiai Autonóm Régió*”), melynek összlakossága meghaladná a 680 ezer főt, akik közül 63,5% (432 ezer) lenne magyar, 27,9% (190 ezer) szlovák, 1,6% (11 ezer) cigány anyanyelvű (**1. táblázat**).⁵⁸ Ezen az elképzelhető régió kívül a szlovákiai magyaroknak mindössze 15%-a maradna, akiknek jelentős része a szlovák-magyar nyelvhatár 1945-ig magyar, azóta dominánsan szlovák többségű városaiban (Szenc, Vágsellye, Léva, Losonc, Kassa) és Pozsonyban él.

⁵⁵ Szlovákia mai területén magukat magyarak vallók száma (a: anyanyelv; n: nemzetiség): 1910-ben 880.851 (a), 1930-ban 585.434 (n), 1991-ben 567.296 (n), 2011-ben 458.467 (n).

⁵⁶ Michniak, D. 2006. Zázemia vybraných centier dochádzky do zamestnania v roku 2001. In: Atlas obyvateľstva Slovenska, Univerzita Komenského, Bratislava, pp.78-79., Halás, M.-Klapka, P. 2012. Contribution to regional division of Slovakia based on the application of Reilly's model. Hungarian Geographical Bulletin 61. 3. pp. 237-255.

⁵⁷ Somorja/Šamorín, Dunaszerdahely/Dunajská Streda, Nagymegyer/Veľký Meder, Galánta/Galanta, Komárom/Komárno, Érsekújvár/Nové Zámky, Párkány/Štúrovo, Zseliz/Želiezovce, Ipolyság/Šahy, Fülek/Fiľakovo, Rimaszombat/Rimavská Sobota, Tornaľa/Tornaľa, Rozsnyó/Rožňava, Szepsi/Moldava nad Bodvou, Királyhelmec/Kráľovský Chlmec, Nagykapos/Veľké Kapušany

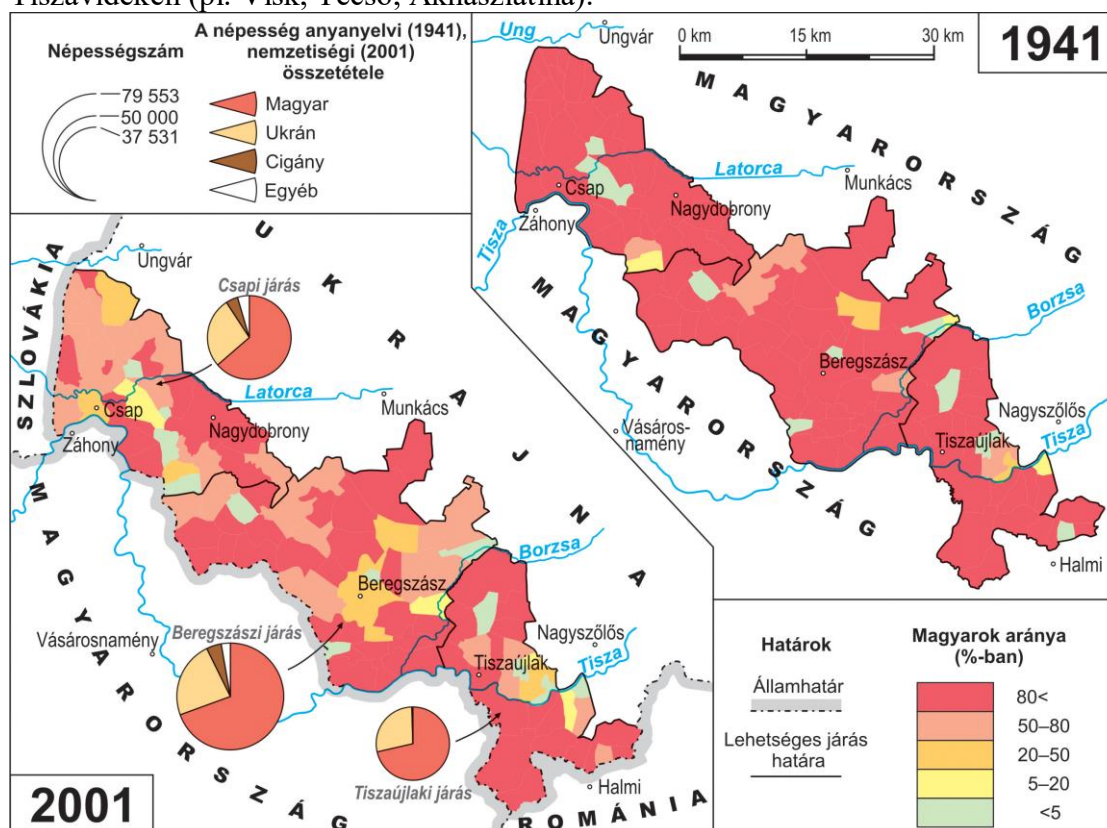
⁵⁸ 1941-ben ezen a területen 571 ezer lakos élt, akiknek 95,5%-a (545 ezer) volt magyar és 3,3%-a (19 ezer) szlovák anyanyelvű.

10.ábra Magyarok aránya a földrajzilag elképzelhető Dél-Szlovákiai Autonóm Régió területén (1941, 2011)

1.táblázat A népesség anyanyelvi összetétele a földrajzilag elképzelhető „Dél-Szlovákiai Autonóm Régió” területén (1941-2011)

Az **ukrajnai Kárpátalján** a magyarok száma az elmúlt fél évszázadban az elvándorlás ellenére sem csökkent drámai módon (1959: 146 ezer, 1979: 158 ezer, 2001: 152 ezer). A terület 13 járása közül a magyarok csupán a **Beregszászi** járásban képeznek többséget, ahol (Beregszász várossal együtt) a kárpátaljai magyaroknak csupán 35,6%-a él. A természetes vonzaskörzeti és etnikai viszonyokat figyelembe véve szükséges lenne a 60 éve változatlan járáshatárokat felülvizsgálni és a magyar-ukrán határhoz simuló magyar településterületen indokolt lenne alapvetően az Ungvári járásból egy 49 ezer lakosú **Csapi** járást, a mai Nagyszőlősi járásból pedig egy 38 ezer lakosú **Tiszaújlaki** járást leválasztani (**11.ábra**).⁵⁹ Az így létrejövő három abszolút magyar többségű járás társulásával létrejövő terület („**Tiszamenti Autonóm Körzet**”) együttes népessége meghaladná a 165 ezer főt, akiknek 68,2%-a lenne magyar, 25,5%-a ukrán, 3,9%-a cigány, 1,7%-a orosz nemzetiségű (**2.táblázat**). Ezen járásokon kívül a kárpátaljai magyaroknak csupán negyede maradna, főként a magyar-ukrán nyelvhatár közelében fekvő városokban (Ungvár, Munkács, Nagyszőlős) és a Felső-Tiszavidéken (pl. Visk, Técső, Aknaszlatina).

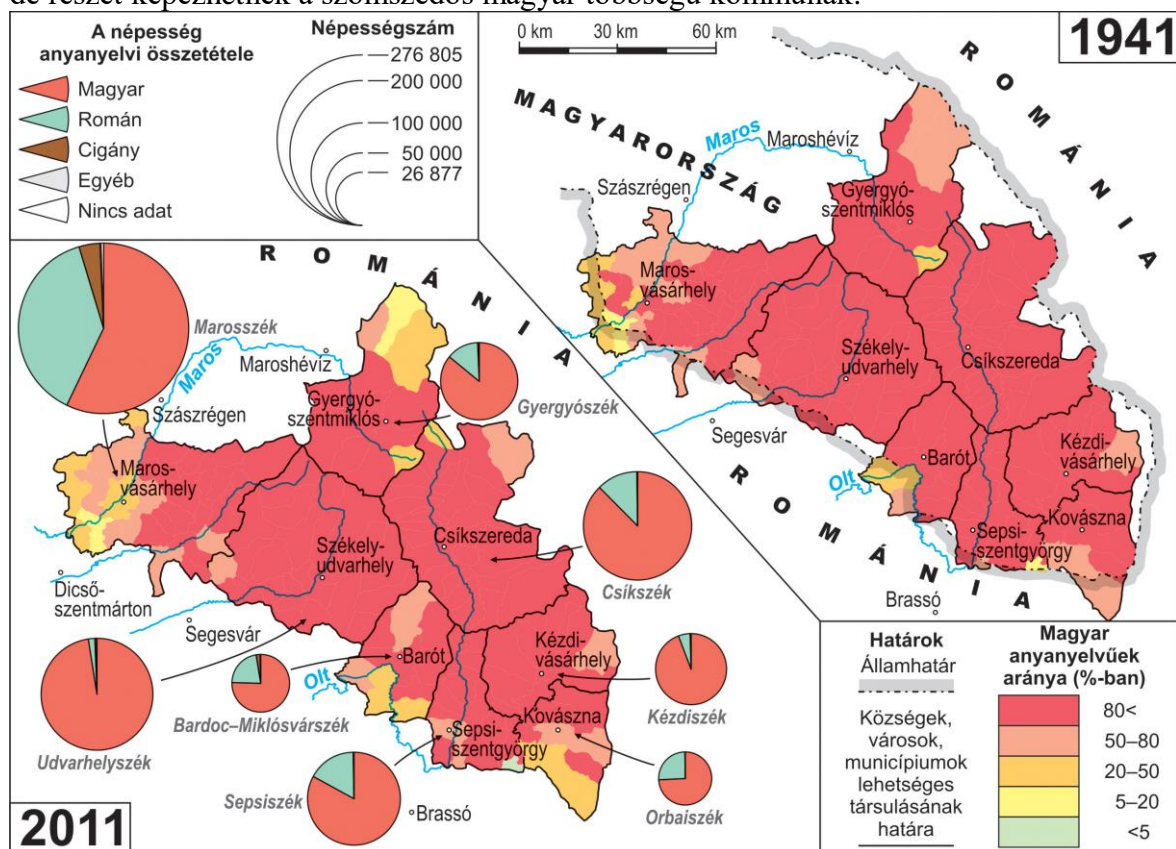

11.ábra Magyarok aránya a földrajzilag elképzelhető, kárpátaljai „Tiszamenti Autonóm Körzet” területén (1941, 2001)

⁵⁹ Ezen járások népességszáma meghaladná a ma is létező Nagybereznai, Perecsenyi, Volóci járásokét. Az így létrejövő határ menti járások a következők lennének: Csapi járás (48.907 lakos, 63,7% magyar, 27,1% ukrán); Beregszászi járás (79.553 lakos, 69,4% magyar, 23,3% ukrán); Tiszaújlaki járás (37.531 lakos, 71,4% magyar, 28,1% ukrán).

2.táblázat A népesség anyanyelvi, nemzetiségi összetétele a földrajzilag elképzelhető, kárpátaljai „Tiszamenti Autonóm Körzet” területén (1941-2001)

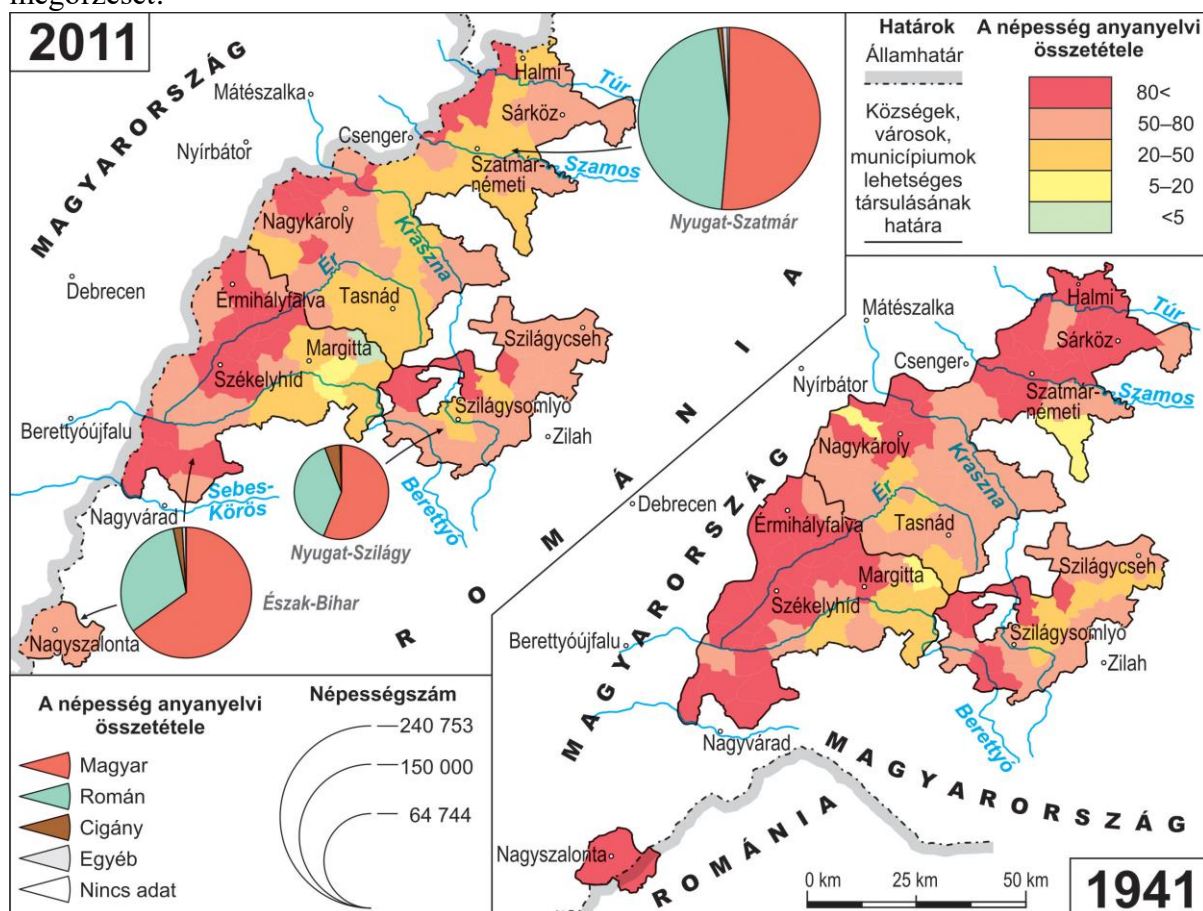
A romániai magyarság szinte teljes egésze az 1918-ig Magyarországhoz tartozó területeken, a tágabb értelemben vett **Erdélyben** él, ahol az elmúlt közel négy évtized alatt – főként a felgyorsult elvándorlás miatt – lélekszámuk rohamosan csökkent (1977: 1,7 millió, 2002: 1,4 millió, 2011: 1,2 millió). Jelenleg az erdélyi magyarok közel fele a Székelyföldön, csaknem ötöde a Partium északnyugati részén él, míg harmada szórványban küzd a nemzeti-nyelvi fennmaradásáért. Az 1968-as közigazgatási reform óta a 16 erdélyi megye közül csupán Hargita és Kovászna magyar többségű. A jelenlegi 1192 erdélyi municípium, város és kommuna („község”) közül 2011-ben 214 volt magyar anyanyelvi többségű. Az etnikai alapú területi önrendelkezés lehetősége a Kárpát-medencei kisebbségek lakta területek közül a demográfiai, gazdasági, történeti háttérrel figyelembe véve az erdélyi Székelyföld esetében a legkézenfekvőbb. Az itt élő magyar (székely) lakosság a 14. századtól 1876-ig (illetve 1952-1960/68 között) rendelkezett ilyen területi önkormányzatisággal. A Székelyföldnek nevezett történeti-etnikai régió domináns magyar etnikai jellege a 13. századtól napjainkig változatlan. A helyi önkormányzati határokat érintetlenül hagyva, a vonzáskörzeti, etnikai viszonyokat és a történelmi hagyományokat figyelembe véve Hargita, Kovászna és Maros megyék magyar többségű városainak, kommunáinak társulásával elképzelhető egy olyan önkormányzati régió („Székelyföldi Autonóm Régió”) létrejötte, mely 750 ezer (76,5%-ban magyar, 21,5%-ban román anyanyelvű) lakosnak nyújtana otthont (**12.ábra**, **3.táblázat**). A városok, kommunák társulásával létrejövő terület az 1876-ig létező székely székekhez (Székelyföldhöz) képest nem foglalná magában a román többségű Bodza- és Békás vidéket, Maroshévízt és környékét, de részét képezhetnék a szomszédos magyar többségű kommunák.

12.ábra Magyarok aránya a földrajzilag elképzelhető „Székelyföldi Autonóm Régió” területén (1941, 2001)

3.táblázat A népesség anyanyelvi összetétele a földrajzilag elképzelhető „Székelyföldi Autonóm Régió” területén (1941-2011)

Románia és az ún. Partium (románul Crișana, Maramureș) északnyugati részén, Bihar, Szatmár és Szilágymegye területén a vonzaskörzeti és etnikai szempontok alapján elképzelhető 86 (túlnyomórészt magyar többségű) város és kommuna társulása („Partiumi Autonóm Körzet”), ahol 430 ezer (56%-ban magyar, 41,1%-ban román, 1,9%-ban cigány anyanyelvű) lakos élvezhetné a területi alapú önrendelkezést (**13.ábra**, **4.táblázat**). Ez a régió hozzávetőlegesen megegyezne azon képviselőházi választóköri körzetek együttes területével, ahol 2012. december 9-én is magyar párt nyerte el a választók többségének bizalmát.⁶⁰ A nevezett székelyföldi és partiumi területeken kívül az erdélyi magyarok harmada maradna, főként a nagyvárosokban (pl. Kolozsvár 49 ezer, Nagyvárad 46 ezer, Brassó 16 ezer, Temesvár 15 ezer, Nagybánya 14 ezer) és az Erdélyi-medencében (pl. Kalotaszeg, Aranyosszék, Küküllő-vidék), ahol főként a helyi és személyi elvű autonómia segíthetné etnikai önazonosságuk megőrzését.

13.ábra Magyarok aránya a földrajzilag elképzelhető „Partiumi Autonóm Körzet” területén (1941, 2001)

4.táblázat A népesség anyanyelvi összetétele a földrajzilag elképzelhető „Partiumi Autonóm Körzet” területén (1941-2011)

⁶⁰ RMDSZ jelölt győzelmét eredményező képviselőházi választóköri körzetek Bihar megyében Székelyhíd (Săcueni), Margitta (Marghita), Szatmár megyében Nagykároly-Tasnád (Carei-Tășnad), Sárköz (Livada), Szilágymegye megyében Szilágycseh (Cehu Silvaniei).

The map displays the Szabadka region in 1911 and 1941. The 1911 map on the left shows population density with concentric circles and pie charts for each locality. The 1941 map on the right shows the ethnic composition of the population. The legend indicates that the color of the regions represents the percentage of Hungarians in the population: 80% and above (red), 50-80% (orange), 20-50% (yellow), 5-20% (light yellow), and less than 5% (green). The legend also shows the ethnic composition of the population in 1941: Magyar (Hungarian), Szerb (Serbian), Bunyevác, horvát (Bunjevci, Croatian), Cigány (Gypsy), Egyéb (Other), and Nincs adat (No data).

2011

0 km 20 km 40 km

MAGYARORSZÁG

ROMÁNIA

SZERBIA

1941

MAGYARORSZÁG

ROMÁNIA

SZERBIA

Népszámlálás

— 141 554
— 100 000
— 50 000
— 20 000
— 11 398

A népesség anyanyelvi (1941), nemzetiségi (2001) összetétele

Magyar
Szerb
Bunyevác, horvát
Cigány
Egyéb
Nincs adat

Magyarok aránya (%-ban)

80<
50–80
20–50
5–20
<5

Határok

Államhatár
„Község” határa

5.táblázat *A népesség anyanyelvi, nemzetiségi összetétele a földrajzilag elképzelhető „Észak-Bácskai Autonóm Körzetet” területén (1941-2001)*

Az elmúlt évtizedekben világszerte, egymás után létrejövő (különösen az etnikai alapú) területi autonómiák, mint a kisebbségvédelem legfejlettebb eszközei és a kisebbségek belső önrendelkezésének legmodernebb formái nem számítanak újdonságnak a magyar állam történelmi területén, a Kárpát-medencében. Uralkodóink saját birtokaikon a 13. századtól adtak katonai szolgálatok fejében különböző etnikai csoportoknak (pl. szászok, székelyek,

28

románok, kunok, jászok, szerbek) ilyen területi önkormányzatot, melyek többsége egészen a 19. század második feléig fennállt. A középkor végétől az ország etnikai arculatát alaposan átformáló népmozgalmi és háborús okok következtében a nemzeti kisebbségek aránya a 18. század végére, a modern nemzetek és a nacionalizmus kialakulásának kezdetére, a II. József-féle németesítő, felvilágosult abszolutizmus idejére megközelítette az ország népességének 2/3-át (a 15. század végén még csak minden harmadik lakos volt nem magyar). A kisebbségek demográfiai súlyuk, politikai öntudatuk, a magyar nacionalizmus által is kiváltott (de a Habsburg Birodalom által tüzelt) nacionalizmusuk fokozatos növekedésével a 19. század derekától egyre határozottabban követelték önálló politikai nemzeti mivoltuk és etnikai alapú területi autonómiájuk elismerését, megvalósítását.

A kiegyezést (1867) követően az Osztrák–Magyar Monarchiában gyakorlatilag belső önrendelkezést kapott magyar állam ugyanezt a jogot tagadta meg (a horvátoktól eltekintve) saját területén a nemzetiségektől. Az elutasítás oka ugyanaz volt, mint a mindmáig etnikailag-politikailag egységes nemzetállamot építeni kívánó országok esetében is: rettegés a kisebbségek elszakadási törekvéseitől, az állam területi integritásának megbomlásától, az örökéletűnek remélt államhatárok megváltozásától. Sajnálatos, hogy a Szent István korától a 19. századig az etnikai-nyelvi tolerancia terén (az etnikai alapú területi autonómiák létrehozásával is) példamutató magyar állam a korszellemnek engedve, a francia államnemzeti eszme ábrándját követve a 19. század második felétől olyan hibát követett el a nemzetiségek (többek között) etnikai-területi önrendelkezési óhajának megtagadásával, mely a kisebbségek elidegenedését, az 1. világháború után kiválását, végeredményben az évezredek haza állami széthullását eredményezte.

1918 végén a soknemzetiségű Habsburg birodalom helyén soknemzetiségű, közepes méretű „nemzetállamok” jöttek létre, melyek határait Magyarország rovására úgy húzták meg, hogy többnyire határvidékeiken több millió magyar került fennhatóságuk alá. Területi integritásuk védelme érdekében a szomszéd államok nem csupán a harmadrendűként kezelt magyar kisebbségek, hanem a másodrendűnek tartott „társnemzeteik” (pl. szlovákok, ruszinok, horvátok) autonómia követeléseit is visszautasították, azok teljesítését a 2. világháború előtti pillanatokig halogatták.

Az 1938-1944 közötti időszakban a Harmadik Birodalom (hódító céljai érdekében) a Kárpát-medence térségében is kihasználta a két világháború között elnyomott nemzetek, kisebbségek elkeseredését, sikeresen alkalmazva a „divide et impera” ősi római elvet. A korábbi uralkodó nemzetek (csehek, románok, szerbek) országait az új határokkal visszaszorította etnikai törzsterületükre, a szlovákokat, horvátokat „függetlenséggel ajándékozta meg”, a magyaroknak pedig engedélyezte a területi nemzetegyesítést, az 1919-ben elveszített magyarlakta területek visszacsatolását.

A 2. világháború után a Szovjetunió befolyása (többnyire katonai ellenőrzése) alá került Kárpát-medence országaiban (Ausztriát kivéve) szovjet típusú kommunista államigazgatási rendszerek épültek ki, melyek a későbbi évtizedekben is (az egyébként is kisebbségellenes közhangulatban) lehetetlenné tették az etnikai alapú, tényleges területi önrendelkezés megvalósítását. Efelé mutattak az 1944-1950 közötti kényszermigrációk is, melyek a németek szinte teljes egészének eltávolításával, a magyar kisebbségek meggyengítésével, hatalmas méretű szlovák, ukrán, orosz, román, szerb kolonizációval jelentős mértékben átformálták a régió etnikai térszerkezetét. A szocialista évtizedekben területi autonómiaként csak a jugoszláviai Vajdaság tartós (1945-1989) és a romániai Magyar Autonóm Tartomány ideiglenes (kikényszerített, 1952-1960/68 közötti) léte említhető csak meg.

A délszláv háborúk idején felvillant a horvátországi szerb Krajina területi autonómiája, majd függetlenedése is, hogy 1995-ben végérvényesen a történelmi múlt része legyen. A rendszerváltozást követő években a Kárpát-medence jelentős magyar kisebbségei kidolgozták

többnyire háromlépcsős autonómia koncepcióikat. Azok keretében azonnal megfogalmazták, gyakran törvénytervezettként be is nyújtották területi önrendelkezésre vonatkozó elképzeléseiket is, melyeket a szlovák, ukrán, román, szerb fél azonnal (esetenként többször) vissza is utasított.

A társadalmi-gazdasági rendszerváltozás (1990-), a világgazdasági válság (2008-) okozta sokkhatás, a jólét hiánya, fokozódó társadalmi polarizáció, a korábbi erős központi hatalom megszűnése, a demokratikus civil társadalom hagyományának hiánya, nagyszámú etnikai- és nemzeti kisebbség léte és bizonyos keserű történelmi tapasztalatok miatt a politika a Kárpát-medence országaiban is gyakran nyúl a nacionalizmus fegyveréhez. A nacionalista erők gyakran provokálják a kisebbségeket, különösen, ha azok nagy létszámúak és viszonylag kompakt etnikai területen élnek, hogy bizonyítsák a kisebbségek léte jelentette (gyakran irredenta) veszélyt. Az itteni kormányok a gazdasági-politikai nehézségek következtében inkább az állami funkciók központosítására törekednek, mint a regionális hatalommegosztásra, főként nem az etnikai alapú területi autonómiák megvalósítására, melyet az államalkotó nemzetek az állam területi integritása elleni nyílt támadásként értékelnek. E tekintetben a sikeres, pozitív európai példák helyett a sikertelenek (pl. Koszovó, Abházia, Dél-Osztétia, Karabah, Krím) tanulságait hangsúlyozzák.

A Kárpát-medencében az etnikai alapú területi önrendelkezés földrajzi, demográfiai feltételei a szlovákiai, kárpátaljai, erdélyi (székelyföldi és partiumi), illetve vajdasági magyar nemzeti közösségek lakóhelyeinek többsége esetében adóttak. A politikai feltételek a fentiekben vázolt okok miatt rövid- és középtávon, gyakran még a helyi önkormányzatok társulásának megvalósítási kísérlete esetében is úgy tűnik, hogy egyelőre még hiányoznak.

Irodalom

- Ackrén, Maria 2009. *Conditions for Different Autonomy Regimes in the World*, Åbo Akademi University Press, Åbo.
- Bakk Miklós 2012. Az autonómia kronológiája. *Erdélyi Napló* XXII. 43. (2012. október 25.) pp.8-9.
- Bakker, Edwin 1997. *Minority conflicts in Slovakia and Hungary?* Labyrint Publication, Capelle a/d IJssel.
- Baletić, Z. et al. 1994. *Kroatien zwischen Aggression und Frieden*, AGM, Zagreb.
- Bánkiné Molnár Erzsébet 2005. A jászkun autonómia. *Dél-Alföldi Évszázadok* 22. Szeged.
- Bárdi Nándor–Éger György 2000. *Útkeresés és integráció. Határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumai 1989-2000*. TLA, Budapest.
- Bárdi Nándor 2004. Javaslatok, modellek az erdélyi kérdés kezelésére (A magyar elképzelések, 1918–1940). *Magyar Kisebbség* 9. 1-2. pp.329-376.
- Bárdi Nándor 2008. A romániai magyar kisebbség helyzetének változásai, társadalmi, kulturális önszerveződésének eredményei. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.) 2008. *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, pp. 330–339.
- Benedikter, Thomas 2009. *The World's Modern Autonomy Systems. Concepts and Experiences of Regional Territorial Autonomy*. Institute of Minority Rights EURAC Research, Bolzano.
- Beréti László 2010. Autonomy is being taken. *Hadtudományi Szemle* 3. 4. pp. 46-49.
- Bereznay András 2011. *Erdély történetének atlasza*, Méry Ratio, Budapest.
- Bibó István 1986. *A kelet-európai kis államok nyomorúsága. Válogatott tanulmányok*. II. kötet, Magvető, Budapest.

- Bognár Z. (szerk.) Romániai autonómia-elképzelések 1989 után:
www.adatbank.ro/belso.php?alk=48&k=5
- Botlik József–Dupka György 1993. Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Intermix, Ungvár-Budapest.
- Botlik József 2005. Közigazgatás és nemzetiségpolitika Kárpátalján I-II. Nyíregyháza.
- Bottoni, Stefano 2008. Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története, 1952-1960. Pro-Print, Csíkszereda.
- Csapó I. József 2003. 2.2. Memorandum Tervezet A Romániai Magyar Nemzeti Közösség Belső Önrendelkezéséről (1992). In: Csapó I. József. Autonómiák és autonómatörekvések, H.n. pp. 262-274.
- Csáky Pál 1996. A szlovákiai magyarság autonómatörekvései. Pro Minoritate 5. 1. pp.4-8.
- Csuka János 1995. A délvidéki magyarság története 1918-1941. Püski, Budapest.
- Csutak István 2007. Új? Régi? Jó? Alutus, Csíkszereda.
- Czibulka Z.–Heinz E.–Lakatos M. 2004 A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest
- Czoernig, Karl 1857. Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie. II. Band. Wien.
- Dakić, M. 1994. The Serbian Krayina. Historical Roots and Its Birth. Iskra, Knin.
- Dorđević, Jovan 1861. Karta Bačke, Srema i Banata sa predloženima od blagoveštenskoga sabora za Vojvodinu Srbsku. N. Fux, Novi Sad.
- Duray Miklós–Kvarda József–Oriskó Norbert 1994. A nemzetállam és demokratikus ellenszere. Együttélés-Spolužitie, Pozsony/Bratislava.
- Edvi I. Aladár – Halász Albert 1920. La Hongrie économique en cartes – The Economies of Hungary in Maps - Magyarország gazdasági térképekben. Budapest.
- Egyed Ákos 2006. A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig. Pallas-Akadémia Kiadó, Csíkszereda.
- Elekes Tibor 2011. Székelyföld közigazgatás-földrajzi változásai a 13. századtól napjainkig. Földrajzi Közlemények 135. 4. pp.415-429.
- Endes Miklós 1935. Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története, Budapest.
- Érszegi Géza 2004. The Andreanum. The first known legal framework of regional self-administration, SENCE J.v.Komlossy, Budapest.
- Fazekas Márta 2009. Délvidéki és felvidéki autonómia a XX. század utolsó évtizedében. Lehetőség vagy ábránd? In: Kupa László (szerk.) Kisebbségi autonómia-törekvések Közép-Európában - a múltban és a jelenben, PTE - Bookmaster Kft., Pécs, pp.163-169.
- Fedinec Csilla 2001. Kárpátaljai autonómia-koncepciók 1918–1944 között. Kisebbségkutatás 11.3.pp.450-469.
- Fedinec Csilla 2002. A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918-1944. Fórum Intézet – Lilium Aurum, Galánta – Dunaszerdahely.
- Fedinec Csilla 2008. A kárpátaljai magyar kisebbség helyzetének változásai Ukrajnában. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.) 2008. Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, pp.346-353.
- Fekete Nagy Antal 1934. A Szepesség területi és társadalmi kialakulása, Budapest.
- Fekete Nagy Antal – Makkai László (szerk.) 1941. Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum. L'études sur L'Europe Centre-Orientale 29, Budapest.
- Fodor Ferenc 1942. A Jászság életrajza, Szent István Társulat, Budapest.
- Fogarasi Zoltán 1944. A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságokint 1941-ben. Statisztikai Szemle 1-3. 1-20.

- Gábrity Molnár Irén 2009. Kisebbségi autonómia-törekvések a Vajdaságban. In: Kupa László (szerk.) Kisebbségi autonómia-törekvések Közép-Európában - a múltban és a jelenben, PTE - Bookmaster Kft., Pécs, pp.117-129.
- Gerencsér Balázs – Juhász Albin 2001. A kisebbségi autonómia (működő modellek, magyar elképzelések). Budapest.
- Ghai, Yash (ed.) 2002. *Autonomy and Ethnicity: Negotiating Competing Claims in Multi-Ethnic States*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Gyárfás István 1870-1885. A jász-kunok története I-IV., Kecskemét – Szolnok – Budapest.
- Gyönyör József 1994. Terhes örökség. A magyarság lélekszámának és sorsának alakulása Csehszlovákiában. Madách-Posonium, Pozsony/Bratislava.
- Györffy György 1939. Besenyők és magyarok. Kőrösi Csoma Archívum, Budapest.
- Halás, Marián-Klapka, Pavel 2012. Contribution to regional division of Slovakia based on the application of Reilly's model. *Hungarian Geographical Bulletin* 61. 3. pp. 237-255.
- Hamberger Judit 2008. A magyar kisebbség jogi-politikai helyzete Szlovákiában 1989 novembere után. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.) 2008. Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, pp. 340–345.
- Hanzó Lajos 1941. Az erdélyi szász önkormányzat kialakulása. Értekezések a M. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem Magyar Történelmi Intézetéből, Szeged.
- Hegediš, Antal – Čobanović, Katarina 1991. Demografska i agrarna statistika Vojvodine 1767–1867. Filozofski Fakultet u Novom Sadu, Institut za istoriju, Novi Sad.
- Jordan, Peter 2010. Verwaltungsgliederung Mittel- und Südosteuropas 2007. Atlas Ost- und Südosteuropa 5.4-G.10. ISR ÖAW, Wien.
- Katus László 1993. Egy kisebbségi törvény születése. Az 1968. évi nemzetiségi törvény évfordulójára. *Regio*. 4. 4. 99-128.
- Katus László 2002. Nemzetiségi kérdés, nemzetiségi politika 1848-1849-ben. *Kisebbségkutatás* 11. 1. 66-76.
- Kemény G. Gábor 1952. Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában (1867–1918). Tankönyvkiadó, Budapest.
- Klemenčić, Mladen 1992. Trojedinica s BiH. Državnost i granice (2). *Novi Vjesnik* CIII. 16053. 1992.06.01.
- Kocsis Károly 1992. Changing ethnic, religious and political patterns in the Carpatho-Balkan area. In: Kertész A.-Kovács Z. (eds.) *New perspectives in Hungarian geography. Studies in Geography in Hungary* 27. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp.115-142.
- Kocsis Károly 1993. Jugoszlávia. Egy felrobbant etnikai mozaik esete. Az etnikai konfliktusok történeti-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén. Teleki László Alapítványa, Budapest.
- Kocsis Károly 1999. Die ethnische Struktur in den Grenzräumen der karpatho-pannonischen Region. In: Schultz H (Hrsg.) *Bevölkerungstransfer und Systemwandel. Ostmitteleuropäische Grenzen nach dem Zweiten Weltkrieg*. Verlag Arno Spitz GmbH, Berlin. pp. 69-104.
- Kocsis Károly 2002. A közigazgatási térfelosztás változásai a mai Szlovákia területén a XX. században. In: Pásztor Cecília (szerk.) „Ahol a határ elválaszt” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Nógrád Megyei Levéltár, Balassagyarmat, pp.131-153.
- Korhecz Tamás 2009. Otthonteremtőben a szülőföldön. Fórum, Újvidék/Novi Sad.
- Korhecz Tamás 2010. Magyar autonómia Szerbiában. A programcélról a hatályos törvényig. *Pro Minoritate* 2010.tavaszi. 67-73.
- Kovács Péter 1996. Egyéni és kollektív kisebbségi jogok az alkotmányos fejlődésben – pozitivisták szempontból. *Magyar Kisebbség* 2. 3. pp. 17–38.

- Kristó Gyula 2003. Nem magyar népek a középkori Magyarországon, Lucidus, Budapest.
- Löckös János 2000. Trianon számokban. Püski, Budapest.
- Macartney, C. A. 1937. Hungary and her successors. The Treaty of Trianon and its consequences 1919-1937. Oxford University Press, London-New York-Toronto.
- Makkai László 1948. Magyar-román közös múlt, Budapest.
- Mester Miklós 1936. Az autonóm Erdély és a román nemzeti követelések az 1863-64. évi nagyszebeni országgyűlésen. Budapest.
- Michniak, Daniel 2006. Zázemia vybraných centier dochádzky do zamestnania v roku 2001. In: Atlas obyvateľstva Slovenska, Univerzita Komenského, Bratislava.
- Molnár Gusztáv 1992. Önrendelkezési törekvések az „Észak-Erdélyi Köztársaság” idején. In: Molnár Gusztáv (szerk.) Autonómia és integráció. Magyar Szemle – Magyarorszáért Alapítvány, Budapest, pp.92–139.
- Molnár Jenő 1992. Területi-közigazgatási felosztás Erdélyben (1876-1968). Korunk 3. 9. pp. 88-97.
- Molnár Margit 2009. Felvidéki magyar autonómia-törekvések. In: Kupa László (szerk.) Kisebbségi autonómia-törekvések Közép-Európában - a múltban és a jelenben, PTE - Bookmaster Kft., Pécs, pp.170-180.
- Müller, Georg Eduard 1928. Die sächsische Nationsuniversität. Verein für Siebenbürgische Landeskunde, Hermannstadt.
- Oficinszkij, Román 2010. Kárpátontúli Ukrajna, 1944–1946. In: Fedinec Csilla–Vehes, Mikola (főszerk.) Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra. Argumentum, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest. pp.233-245.
- Oriskó Norbert 1993. Magyarok által lakott községek és városok Szlovákiában. Együttélés, Pozsony/Bratislava.
- Osztapec Jurij 2010. Politikai folyamatok Kárpátalján (1991-2009). In: Fedinec Csilla–Vehes, Mikola (főszerk.) Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra. Argumentum, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest. pp. 377-392.
- Az önkormányzat az önrendelkezés alapja. A szlovákiai magyar választott képviselők és polgármesterek országos nagygyűlésének hiteles jegyzőkönyve. Komárom, 1994. január 8. Komáromi Lapok – Színnyei Kiadó, Komárom.
- Pálóczi Horváth András 1989. Besenyők, kunok, jászok, Hereditas, Budapest.
- Pan, Christoph – Pfeil, Beate S. 2003. National Minorities in Europe: Handbook, Vol. 1, Braumüller ETHNOS, Vienna.
- Pop, Ivan 2005. Dějiny Podkarpatské Rusi v datech. Nakladatelství Libri, Praha.
- Ríz Ádám 2000. Az 1990 után született autonómiakoncepciók összehasonlítása (I). Korunk 3. folyam, XI. 2. pp.81-86.
- Rónai András 1937. A nemzetiségi kérdés területi megoldásai. Magyar Szemle 31.3. pp.201-209.
- Rónai András 1989. Térképezett történelem. Magvető, Budapest.
- Salat Levente 2004. Autonómiák évadja Erdélyben. Krónika VI. 6. 2004. január 10-11.
- Schneider Árpád 1941. A visszafoglalt délvidéki terület. Népszéki és gazdasági áttekintés. Statisztikai Szemle 11. pp. 767-786.
- Silber, Laura – Little, Allan 1995. The death of Yugoslavia. Penguin Books – BBC Books, London.
- Stark Tamás 1989. Magyarország második világháborús embervesztesége. MTA Történettudományi Intézet, Budapest.
- Strugar, Vlado 1976. Jugoslavija: federacija i republika. Narodna knjiga, Beograd.
- Surányi Zoltán 2001. „Mindannyian akarjuk, de...” Autonómiavíták a Vajdaságban. Beszélő. 2001. 6. 9. (szeptember) <http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9Emindannyian-akarjuk-de%E2%80%9D>

- Szabó Pál Zoltán 1945. Horvátország és mai részei a magyar történelemben. Földrajzi Zsebkönyv, Magyar Földrajzi Társaság, Budapest, pp. 210-233.
- Szádeczky Kardoss Lajos 1927. A székely nemzet története és alkotmánya. Budapest.
- Szarka László 1990. A méltányos nemzeti elhatárolódás lehetősége 1918 végén. Regio 1.1. pp. 49–65.
- Szarka László 2008. A történeti Magyarország felbomlása: katonai akciók, demarkációs vonalak. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.) 2008. Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, pp. 14–21.
- Szarka László 2008. Útkeresés, önszerveződés a rendszerváltás éveiben (1989-1991). In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.) 2008. Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, pp. 320–329.
- Szász Zoltán 1988. Kormánypolitika és nemzetiségek. In: Glatz Ferenc (szerk.) Magyarok a Kárpát-medencében, Pallas, Budapest, pp.175–180.
- Szentgyörgyi Mária 1972. Kővár-vidék társadalma. Értekezések a történettudomány köréből 56. Budapest.
- Szilágyi Ferenc 2010. Az új román területi közigazgatás lehetséges elvi alapjai. Magyar Kisebbség Új sorozat XV. 3-4. (57-58) pp. 225-246.
- Szilágyi Ferenc-Csomortányi István 2010. Önrendelkezés a Partiumban. Partium Kiadó, Nagyvárad.
- Szvatkó Pál 1937. Svájci példa. A három magyar kanton Új Szellem. 9. pp.20-21.
- Thirring Lajos 1939. A visszatért kárpátaljai területen végrehajtott népszámlálás előzetes eredményei. Statisztikai Szemle 8. pp. 939-950.
- Thirring Lajos 1940. A visszacsatolt keleti terület. Terület és népesség. Statisztikai Szemle 8-9. pp. 662-679.
- Thirring Lajos 1942. Vármegyéink területe, népességfejlődése, népsűrűsége és közigazgatási felosztása. Statisztikai Szemle 4. pp. 177-183.
- Tilkovszky Lóránt 2000. Területi integritás és területi autonómia. A magyar kormány 1920. évi felvidéki szlovák autonómia-terve. Századok, 134 (2000), 3. sz. pp.555-596.
- Tóth István 1993. Autonómia: Kárpátaljai vágyak és a valóság. In: Molnár Gusztáv (szerk.) Autonómia és integráció. Magyar Szemle – Magyarországért Alapítvány, Budapest, pp.64–91.
- Varga E. Árpád 1992. Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. Regio - MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1992.
- Vincze Gábor 1994. A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944-1953. TLA–JATE, Budapest–Szeged.
- Weilguni, Werner - Suppan, Arnold - Heuberger, Valeria - Koch, Klaus 1991. Die Wahlen des Jahres 1990 in Mittel-, Ost- und Südosteuropa. Atlas Ost- und Südosteuropa 6.1-G.3, ÖOSI, Wien.
- Zahorán Csaba 2009. Egy kis Magyarország Nagy-Romániában. Alternatívák a Székelyföldre a két világháború közötti magyar tervezetekben. Magyar Kisebbség 2009.1–2. pp.133–149.
- Žudel, Juraj 1984. Stolica na Slovensku, OBZOR, Bratislava.

TÁBLÁZATOK

1.táblázat A népesség anyanyelvi összetétele a földrajzilag elképzelhető „Dél-Szlovákiai Autonóm Régió” területén (1941-2011)

év	össz- népesség	magyarok	szlovákok	cigányok	egyebek	magyarok	szlovákok	cigányok	egyebek
		száma				aránya (%-ban)			
1941	571.198	545.481	18.854	3.433	3.430	95,5	3,3	0,6	0,6
2001	681.148	473.912	184.556	10.142	12.538	69,6	27,1	1,5	1,8
2011	680.493	432.445	189.719	11.196	47.133	63,5	27,9	1,6	7,0

Forrás: A magyar (1941) és szlovák (2001, 2011) népszámlálások anyanyelvi adatai.

2.táblázat A népesség anyanyelvi, nemzetiségi összetétele a földrajzilag elképzelhető, kárpátaljai „Tiszamenti Autonóm Körzet” területén (1941-2001)

év	össz- népesség	magyarok	ukránok	oroszok	cigányok	egyebek	magyarok	ukránok	oroszok	cigányok	egyebek
		száma					aránya (%-ban)				
1941	123.758	113.466	8.375		47	1.870	91,7	6,8		0,0	1,5
1989	169.275	115.211	42.884	4.648	4.900	1.632	68,1	25,3	2,7	2,9	0,0
2001	165.991	113.175	42.377	2.850	6.497	3.657	68,2	25,5	1,7	3,9	0,0

Forrás: A magyar (1941), szovjet (1989) és ukrán (2001) népszámlálások anyanyelvi (1941) és nemzetiségi (1989, 2001) adatai.

3.táblázat A népesség anyanyelvi összetétele a földrajzilag elképzelhető „Székelyföldi Autonóm Régió” területén (1941-2011)

év	össz- népesség	magyarok	románok	cigányok	egyebek	magyarok	románok	cigányok	egyebek
		száma				aránya (%-ban)			
1941	615.945	558.911	43.592	8	13.434	90,7	7,1	0,0	2,2
2002	806.153	618.753	173.865	12.367	1.168	76,8	21,6	1,5	0,1
2011	750.117	573.724	161.357	12.571	2.465	76,5	21,5	1,7	0,3

Forrás: A magyar (1941) és román (2002, 2011) népszámlálások anyanyelvi adatai.

4.táblázat A népesség anyanyelvi összetétele a földrajzilag elképzelhető „Partiumi Autonóm Körzet” területén (1941-2011)

év	össz- népesség	magyarok	románok	cigányok	egyebek	magyarok	románok	cigányok	egyebek
		száma				aránya (%-ban)			
1941	430.790	324.945	92.839	2.275	10.731	75,4	21,6	0,5	2,5
2002	470.046	257.758	196.508	8.656	7.124	54,9	41,8	1,8	1,5
2011	429.528	240.671	176.336	8.012	4.509	56,0	41,1	1,9	1,0

Forrás: A magyar (1941) és román (2002, 2011) népszámlálások anyanyelvi adatai.

5.táblázat A népesség anyanyelvi, nemzetiségi összetétele a földrajzilag elképzelhető „Észak-Bácskai Autonóm Körzetet” területén (1941-2001)

év	össz- népesség	magyarok	szerbek	bunyevácok, horvátok	egyebek	magyarok	szerbek	bunyevácok, horvátok	egyebek
		száma				aránya (%-ban)			
1941	327.028	241.998	32.908	37.658	14.464	74,0	10,1	11,5	4,4
2002	327.031	173.279	79.774	34.540	70.524	53,0	24,4	10,6	12,0
2011	301.305	151.999	77.679	28.678	42.949	50,4	25,8	9,5	14,3

Forrás: A magyar (1941) és szerb (2002, 2011) népszámlálások anyanyelvi (1941) és nemzetiségi (2002, 2011) adatai.